

Αχιλλέας Τζάρτζανος, ο μέγας λησμονημένος και ο προφητικός

Χρίστος Τσολάκης

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

«Μνημονεύετε, αδελφοί, Αχιλλέα Τζάρτζανο και μνημονεύετε Μανόλη Τριανταφυλλίδη». Είναι οι μεγάλοι διδάσκαλοι της γλώσσας μας και του Γένους μας. Οι μεγάλοι γλωσσολόγοι του αιώνα μας. Χωρίς αυτούς η νεοελληνική μας γλώσσα θα ήταν ορφανή. Ο πρώτος μάς εχάρισε το μνημειώδες έργο του που φέρει τον τίτλο *Νεοελληνική ΣύNTAXIS*, ο δεύτερος τη *Νεοελληνική Γραμματική*. Αναγκαία και τα δύο για τη μελέτη και την εμβάθυνση της γλώσσας μας. Χωρίς αυτά δεν θα μπορούσαμε να κάνουμε βήμα στη μελέτη της νεοελληνικής γλώσσας. Τώρα έχουμε θησαυρό. Τους ευγνωμονούμε. Και για να εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας σ' αυτούς τους γίγαντες, και τα έργα τους οφείλουμε να μελετούμε και να διδάσκουμε, και τα σχολεία μας και τις πλατείες μας να κοσμήσουμε με τις προτομές τους και τους ανδριάντες τους...

Ο λόγος μας σήμερα, βέβαια, θα είναι για τον γνωστό άγνωστό μας Αχιλλέα Τζάρτζανο. Αυτός είναι που βρίσκεται ακόμη στη σκιά. Στη σκιά αφήσαμε –και όχι μόνο εμείς– τον Τζάρτζανο και το πελώριο έργο του το χαρισμένο στο λαό μας, στα παιδιά μας, στην επιστήμη, στη γλώσσα μας. Προπάντων στη γλώσσα μας. Σ' αυτήν και στην εκπαίδευση και στην παιδεία μας. Δηλαδή σε ό,τι πιο πολύτιμο δημιούργησε ο άνθρωπος. Και τα υπηρέτησε και τα τρία «με λογισμό και μ' όνειρο», όπως λέει ο ποιητής. Τα υπηρέτησε με αγιοσύνη Δασκάλου, με υπευθυνότητα επιστήμονα, με συνείδηση ανθρώπου που επιτελεί το χρέος του απέναντι στην πατρίδα του και την ανθρωπότητα, με ήθος δικαίου, με όραμα αναμορφωτή. Μίλησαν γι' αυτόν οι κορυφαίοι αυτού του τόπου, οι κορυφαίοι στη λογοτεχνία, στην επιστήμη, στις τέχνες, στα γράμματα, στην παιδεία.

Γράφει ο Άγγελος Σικελιανός: «Ένας άγιος ήταν ο Τζάρτζανος. Ένας άγιος που 'ναι σύγχρονα και καλλιτέχνης. Ακριβώς αυτό... Αληθινός μπροστά στο έργο του ασκητής, ζώντας διαρκώς σεμνότητα κι αθώρητα, γονατι-

Ο κ. Χρίστος Τσολάκης είναι καθηγητής της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας του Α.Π.Θ.

στός σχεδόν, στο τελευταίο περιθώριο της μεγάλης προσπάθειάς του. Και που για το λόγο αυτό ακριβώς, μας άφησε μετά το θάνατό του, ένα θάνατο που επίκρανε βαθειά όσους τον ε γνώρισαν και τον αγάπησαν..., μας άφησε ένα αθάνατο έργο...»¹.

Και ο άλλος μεγάλος μας ποιητής, ο νομπελίστας Γιώργος Σεφέρης, καταθέτει για τον Τζάρτζανο: «... εχάσαμε έναν από τους λίγους εκλεκτούς που πρόσφεραν μεγάλη υπηρεσία στην Πατρίδα τους, αυτό μπορώ να το βεβαιώσω...». Και συνεχίζει: «Στα χρόνια μας, πρέπει να μην το ξεχνάμε, το ζήτημα δεν είναι πια αν θα γράφουμε καθαρεύουσα ή δημοτική. Το τραγικό ζήτημα είναι αν θα γράφουμε ή όχι ελληνικά: αν θα γράφουμε ελληνικά ή ένα οποιοδήποτε ελληνόμορφο εσπεράντο. Δυστυχώς όλα γίνονται σαν να προτιμούμε το εσπεράντο· σαν να θέλουμε να ξεκάνουμε με όλα τα μέσα τη γλώσσα μας... Αυτή είναι η κατάστασή μας, και δεν μας μένει καιρός. Χωρίς μια χούφτα ανθρώπους σαν τον Αχιλλέα Τζάρτζανο, θα μιλούσαμε και θα γράφαμε όλοι μας έτσι»².

Με ανάλογο θαυμασμό αποτίει φόρο τιμής στη μνήμη του Τζάρτζανου και ο μεγάλος μας ιστορικός Κωνσταντίνος Άμαντος, πρόεδρος τότε της Επιστημονικής Εταιρείας. «Αν οι ξένοι, λέει σε λόγο του αποχαιρετιστήριο προς τον Τζάρτζανο, είναι γνωστότεροι, τούτο οφείλεται εις την διαφήμησιν που κάμνουν αι μεγάλοι χώραι. Ίσως δεν έχομεν πολλούς, αλλ' έχομεν πάντως μεγάλους διδασκάλους και εις τούτους ανήκει και ο Αχιλλέας Τζάρτζανος... Άκουγα τη λαμπρή φήμη του Τζάρτζανου σε όλα τα σχολεία της χώρας, όταν ήμουν νέος καθηγητής και δίδασκα στα σχολεία της επαρχίας». «Κόσμημα, τον αποκαλεί ο Άμαντος, της ελληνικής οικογένειας, κόσμημα της ελληνικής παιδείας, κόσμημα της ελληνικής επιστήμης»³.

Άλλωστε και στις συνειδήσεις των μαθητών είχε γίνει κάτι σαν θρύλος. Το μαρτυρεί το τετράστιχο:

Εν πομπή και παρατάξει
μπαίνει ο Τζάρτζανος στην τάξη
και στην έδρα του καθίζει
και το μάθημα αρχίζει⁴.

1. Άγγελος Σικελιανός, «Αχιλλέας Α. Τζάρτζανος», περ. *Νέα Εστία*, τ. 460 (1946), σ. 900.

2. Γιώργος Σεφέρης, «Ένα παράδειγμα», περ. *Νέα Εστία*, τ. 460 (1946), σ. 901.

3. Κωνσταντίνος Άμαντος, «Ο μεγάλος ερευνητής», περ. *Νέα Εστία*, τ. 460 (1946), σ. 900.

4. Αθανάσιος Νάκας, *Γλωσσολογικά*, Εκπαιδευτήρια Δούκα, Αθήνα 1988, σ. 15.

Όσο ζούσε ακόμη, η φήμη τού χάρισε τις φτερούγες της· ήταν ένας αετός. Το παράστημά του, η λεβέντικη κορμοστασιά του, η μεγάλη καρδιά του, η κοφτερή σκέψη του, η γενναία ψυχή του, η αγάπη του για τον λαό του και τον τόπο του ήταν οι αρετές αυτού του ανδρός. Αρετές με τις οποίες ήταν ζυμωμένη η ύπαρξή του. Αρετές Ακρίτα και στοχαστή μαζί, λεβέντη που γεννούν τα διάσελα και οι κάμποι οι θεσσαλικοί και τον γαλουχούν τα δημοτικά τραγούδια, οι μύθοι, οι θρύλοι, οι παραδόσεις, οι παροιμίες, τα παραμύθια των απλών και των μωροθάμαχτων. Άπεφθος Χρυσός ο λόγος του. Τον τρέφουν οι αιώνες που τον κατεβάζουν από το στόμα των ομηρικών αιδών στα χείλη της γιαγιάς του και της μάνας του.

Στο τεράστιο επιστημονικό, ερευνητικό και εκπαιδευτικό έργο του, το φιλολογικό, το γλωσσολογικό και διδακτικό διαβάζεις τον πολιτισμό του Έθνους του, το νανούρισμα της γιαγιάς, με την αγραφιώτικη καταγωγή, της μάνας με τις ηπειρώτικες καταβολές, δύο μεγάλες καρδιές που τού μετάγγισαν τη λαϊκή αγνότητα και ευαισθησία και τον μεγάλωσαν και τον θέριεψαν με ό,τι ομορφότερο και ελληνικότερο είχαν ποτίσει τις ψυχές τους η λαϊκή μούσα των Αγράφων, ο πανάρχαιος πολιτισμός της Ηπείρου, η πλούσια γλωσσική ενδοχώρα της Θεσσαλίας. Προπάντων αυτή η θεσσαλική γλωσσική ενδοχώρα με τον ανεξάντλητο πλούτο της. Καρδιά της ο Τύρναβος με τις σχολές του και τα ελληνομουσεία του από τα χρόνια της τουρκοκρατίας. Ο Τύρναβος με τους Αγραφιώτες και τους Πέζαρους και με τους άλλους μεγάλους δασκάλους που ευτύχησε να έχει⁵.

Ο Τύρναβος αλλά και η Λάρισα με τους δικούς της δασκάλους και τον δικό της λαϊκό πλούτο, και όχι μόνον. Τον γαλουχεί κι εκείνη. Γράφει εισαγωγικά στη λαογραφική του συλλογή «Θεσσαλικά του Τυρνάβου», που δημοσίευσε στα *Θεσσαλικά Χρονικά* το 1931. Γράφει:

5. Κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας ιδρύθηκαν, με την ενθάρρυνση του Πατριάρχη Ιερεμίου Β΄ του Τρανού (1593), από τους κατά τόπους μητροπολίτες, σχολές (Ιωάννινα, Άγιον Όρος, Θεσσαλονίκη, Πάτος, Μοσχόπολη, Δημητσάνα, Σμύρνη), «ώστε τα θεία και ιερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεισθαι». Μια τέτοια Σχολή ιδρύθηκε και στον Τύρναβο (1702) με την παρότρυνση του μητροπολίτη Λαρίσης Παρθενίου Β΄. Σ' αυτή δίδαξαν αξιόλογοι πνευματικοί άνδρες, λαϊκοί και κληρικοί, δημιουργώντας έτσι μια σημαντική πνευματική εστία, που έφερε την ονομασία «Ελληνομουσείο», και μια εκπαιδευτική παράδοση, η οποία διεπότισε τις επερχόμενες γενεές. Από τους πιο διακεκριμένους δασκάλους και διευθυντές αυτής της Σχολής ήσαν οι Αναστάσιος Παπαβασιλείου, Αλέξανδρος Τυρναβίτης, Μανασσής Ηλιάδης, Ιωάννης Αγραφιώτης, Ιωάννης Πέζαρος, Μάρκος Πορφυρόπουλος και άλλοι. Από τους αποφοίτους της Σχολής, η οποία συνέβαλε στη διαφώτιση του ελληνισμού, μνημονεύω τον Κωνσταντίνο Κούμα (1777-1836).

«Βεβαίως το ασυγκρίτως μεγαλύτερο μέρος της συλλογής μου αυτής προέρχεται από τον Τύρναβο, αλλά αρκετό απ' αυτό προέρχεται και από τη Λάρισα, όπου εγώ έζησα ως μαθητής πρώτα και ως διδάσκαλος κατόπιν, από το 1886 έως το 1910, με μικρές στο μεταξύ διακοπές, καθώς από μερικά άλλα της Θεσσαλίας μέρη»⁶.

Γράφει και για τους πρώτους πνευματικούς τροφοδότες του, τους πρώτους δασκάλους του: «Κυριότερα πρόσωπα, λέει, από τα οποία προέρχεται το περισσότερο λαογραφικό και γλωσσικό υλικό της συλλογής μου, είναι ωρισμένως κατά πρώτον η γιαγιά μου, η μητέρα του πατέρα μου. Από αυτήν... έχω ακούσει και έχω καταγράψει σε δύο τετράδια, που σώζονται ακόμη, αρκετά παλαιά τραγούδια και πολλές παροιμίες.

Η γιαγιά μου αυτή ήταν Αγραφιώτικης καταγωγής, αλλά γεννήθηκε στον Τύρναβο. Σαν ωρφάνεψε μικρή και από μάννα και από πατέρα, την επήρε υπό την προστασία της μία θεία της στη Λάρισα και εκεί κατόπιν την επάντρεψε σε ηλικία δώδεκα χρονών. Αλλά ο πρώτος της άντρας ήταν πολύ κακότεροπος και γι' αυτό κάποιος πονόψυχος συγγενής της εστάθηκε και την εχώρισε και την ξαναέστειλε στον Τύρναβο κοντά στις άλλες αδελφές της. Εκεί ξαναπαντρεύτηκε σε ηλικία δέκα οκτώ χρονών και εκεί έζησε όλη τη ζωή της έως το 1897, οπότε απέθανε σε ηλικία εκατό ετών. Απ' αυτήν προέρ-

6. Τροφός του πνευματική και η Λάρισα και ολόκληρη η Θεσσαλία, η οποία κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας παρουσίαζε εξαιρετική πνευματική ανθοφορία. «Ο Θεσσαλικός Τύρναβος, γράφει ο Νίκος Βέης, κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας, στεκόταν ψηλά στη βιοτεχνία, στο εμπόριο και στα γράμματα προτού ακουστούν τα λιανοτούφεκα της Μεγάλης Επανάστασης στα 1821. Η Λάρισα τότε ήταν πολυκατοίκητη τουρκοπολιτεία, ο γειτονικός όμως Τύρναβος ήταν το Ελληνικό κέντρο της Ανατολικής Θεσσαλίας, εσυχναζότανε πολύ κι από Ευρωπαίους εμπόρους κι από μέρους του έστελνε πολλά παιδιά του στην ξενιτιά... Πολύ πίσημα στάθηκαν στα χρόνια της σκλαβιάς τα σχολειά του Θεσσαλικού Τυρνάβου με τους ονομαστούς δασκάλους [...]. Ως τα πρώτα χρόνια του περασμένου αιώνα ανθούσε ο Θεσσαλικός Τύρναβος, τον εχάλασε ο Αρβανίτης Αλή Πασάς κι η πανούκλα, που άναψε στα 1813 σ' όλη τη Θεσσαλία».

Σ' αυτόν, λοιπόν, τον Τύρναβο οι μεγάλοι δάσκαλοι, τους οποίους μνημονεύσαμε λίγο πιο πάνω, «δασκάλεψαν, υπογραμμίζει ο Βέης, εκεί τη νίση, στεριώσανε τη χριστιανική πίστη και σπείραν τον αγνό σπόρο της λευτεριάς κι ανάστησαν άξιους μαθητές και ντόπιους και ξένους». Και συνεχίζει σημειώνοντας ότι αυτοί οι δάσκαλοι «στάθηκαν παντοτεινό λαμπρό παράδειγμα για τον αλησμόνητο Αχιλλέα, που ξεχωριστή χαρά είχε και συχνά ξεκούρασμά του ήταν να μιλή στους μαθητές του για τους παλιούς δασκάλους του τόπου του, για την εκπαιδευτική τους δράση και για τα κατορθώματά τους τα εθνικά... Είχε τάμα του κρυφό να γράψει μια μέρα ένα καλοσκαρωμένο βιβλίο για την πνευματική ζωή στον Θεσσαλικό Τύρναβο στην εποχή της τουρκοκρατίας» [Ν. Βέης, «Ο Αχιλλέας Τζάρτζανος και οι Θεσσαλικές Σπουδές», περ. *Νέα Εστία*, τ. 460 (1946), σ. 929].

χονται τα παλαιότερα τραγούδια της συλλογής μου, καταγραμμένα σε δύο τετράδια». Αυτή είναι η Ελισάβετ Δημητρίου Τζάρτζανου.

«Δεύτερο πρόσωπο είναι η μητέρα μου, γράφει, και τρίτο ο αείμνηστος διδάσκαλός μου Αντώνιος Σακελλάριος... Η μητέρα μου ήταν Ηπειρώτισσα και από μάννα και από πατέρα, αλλά δεν εγνώρισε διόλου την Ήπειρο. Στον Τύρναβο γεννήθηκε και εκεί πέρασε τη ζωή της έως το 1905, οπότε την επήρα στη Λάρισα, και κατόπιν το 1910 εδώ στις Αθήνας, όπου έμεινε ως το 1922. Μερικά από τα τραγούδια που προέρχονται απ' αυτή, δυνατόν να είναι, λόγω της καταγωγής της και του αρχικού οικογενειακού της περιβάλλοντος, μάλλον Ηπειρώτικα»⁷.

Γιος, λοιπόν, των τραγουδιών των Αγράφων, ο Αχιλλέας Τζάρτζανος, των ηπειρώτικων θρύλων και του γλωσσικού θησαυρού της Θεσσαλίας. Μια ψυχή που ευτύχησε να ζυμωθεί με ό,τι πιο γνήσιο και γερό διαθέτει αυτός ο τόπος, τη γλώσσα την ελληνική στην πιο καθαρή της μορφή. Τη γλώσσα που μέσα στο σώμα της κρατάει τους ήλιους πέντε τουλάχιστον μόνον ελληνικών πολιτισμών. Δεν υπάρχει καμιά άλλη ευρωπαϊκή γλώσσα, παρατηρεί ο G. Thomson, που να φανερώνει τόση συνέχεια και ενότητα ιστορικής εξέλιξης όση η ελληνική. Η συνέχεια και η ενότητα της ελληνικής γλώσσας εκφράζει τη συνέχεια και την ενότητα του ελληνικού πολιτισμού⁸. Μόνο διά μέσου της γλώσσας, λέει ο Jaspers, περιέρχεται σ' εμάς η πολιτιστική κληρονομιά. Η γλώσσα σκέφτεται για μένα⁹.

«Τόσοι αιώνες γλώσσα και πολιτισμός μπήκαν πια, θα πει ο Ίων Δραγούμης, στο αίμα και στα νεύρα του ελληνικού λαού. Να την η δύναμη και η αδυναμία της φυλής αυτής που ύστερα από τόσους αιώνες... έμεινε και είναι ελληνική»¹⁰. Οι Έλληνες, λοιπόν, είναι δουλεμένοι από τους πολλούς παλαιότερους πολιτισμούς και από τη γλώσσα τους. Και ο πολύς Arnold Toynbee: «Η πολιτιστική κληρονομιά, λέει, επενεργεί, ακόμη και αν εμείς δεν έχουμε συνειδητή μνήμη των δικών μας πράξεων... Αυτή είναι μια από τις σημασίες της έκφρασης: “Όλη η ιστορία είναι σύγχρονη ιστορία”»¹¹. Το σύνολο του παρελθόντος είναι πάντα εν λειτουργία μέσα στο παρόν, ακόμη και αν εμείς σή-

7. Αχιλλέας Τζάρτζανος, «Θεσσαλικά του Τυρνάβου», περ. *Θεσσαλικά Χρονικά*, Δελτίον της εν Αθήναις Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, τόμος δεύτερος (1931), σ. 5 κ.ε.

8. G. Thomson, *Διαλέξεις για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό*, Ινστιτούτον Αθηνών, 1962, σ. 50.

9. Κ. Γιάσπερς, *Η γλώσσα*, μτφρ. Κ. Μιχαηλίδης, Αστρολάβος/Ευθύνη, Αθήνα 1990, σ. 46 κ.ε.

10. Ίων Δραγούμης, *Ελληνικός Πολιτισμός*, Φιλόμυθος, Αθήνα 1993, σ. 73.

11. Α. Τοϋνμπι, *Οι Έλληνες και οι κληρονομίες τους*, μτφρ. Ν. Γιανναδάκης, Μ. Καρδαμίτσας, Αθήνα 1992, σ. 25.

μερα δεν το θυμόμαστε πια. Φτάνει ότι μιλούμε τη γλώσσα που γέννησε, έπλασε, έφερε ως εμάς και κρατάει αυτές τις πολιτιστικές κληρονομίες, απαραίλλαχτα όπως ο βυθός του ωκεανού κρατάει τις υδάτινες μάζες και τους κόσμους που τυλίγονται και τρέφονται από αυτές.

Έφερε, λοιπόν, και φέρει μια φυσική παιδεία ο Έλληνας μέσα από τη γλώσσα, μέσα από το μύθο, το θρύλο, το παραμύθι, την παράδοση, το τραγούδι, μέσα από το χορό, μέσα από τα μνημεία της τέχνης που αντίκριζε κάθε μέρα, μέσα από τα κανάτια που ξέθαβε, και ξεθάβει, το αλέτρι του και μέσα από τις παραμορφωμένες ιστορίες, παρατηρεί ο Γ. Σεφέρης¹². Οι πολιτισμοί δεν χωρούν στα σχολικά εγχειρίδια. Αυτά απλώς μιλούν για τους πολιτισμούς. Οι ίδιοι οι πολιτισμοί περνούν και φτάνουν ως εμάς μέσα από το σχολείο της ζωής. Τέτοια παιδεία φέρει το Γένος των Ελλήνων και η γλώσσα του. Η γιαγιά του Αχιλλέα Τζάρτζανου και η μητέρα του είναι από τους γνήσιους φορείς της. Και τη μεταγγίζουν, σαν μια βιολογική πράξη, μέσα από τη γλώσσα και το νανούρισμα στον μικρό Αχιλλέα ασύνειδα αλλά σταθερά, κι ας μην έχουν σπουδάσει.

Αυτή είναι η πνευματική σκευή του, όταν αφήνει το σπίτι και παίρνει το δρόμο του σχολείου. Αυτή είναι η εθνική παιδεία που τον μπολιάζει: εδραία βάση και ακλόνητη. Συνηγορούν σ' αυτό τόσο η ζωή του όσο και το έργο του το πολλαπλό/πολυσυνθετικό: πολύπτυχο, πολύφωνο, πολύηχο, πολύμορφο, πολυδιάστατο.

«Ό,τι, όμως, τον ξεχώριζε ανάμεσα στους σύγχρονούς του ήταν η προσωπική αρετή και η δικαιοσύνη του. Δεν λυγούσε μπροστά σε τίποτε. Καταπέλτης είναι η έκθεση την οποία συνέταξε ως Εκπαιδευτικός Σύμβουλος για τον Διευθυντή του Διδασκαλείου Θηλέων Λαρίσης, του Αρσακείου, ο οποίος επωφελούνταν από τη διοικητική και οικονομική διαχείριση των πόρων της Σχολής δημιουργώντας οικονομικά σκάνδαλα. Και τη συνέταξε την έκθεσή του αδιαφορώντας για τη στήριξη που πρόσφεραν στον εν λόγω Διευθυντή τόσο ισχυρά πρόσωπα της τοπικής κοινωνίας, όσο και ένα ανεξέλεγκτο διοικητικό/παρακρατικό/εκπαιδευτικό κατεστημένο των Αθηνών, οι ρίζες του οποίου έφταναν πολύ βαθιά – έφταναν έως τα Ανάκτορα. Αδιαφόρησε για όλα. Έβαλε βαθιά το μαχαίρι· αποκάλυψε την αλήθεια. Δεν υποχώρησε σε πιέσεις. Μετατέθηκε έτσι από τη Λάρισα εξαιτίας αυτής της έκθεσης του Τζάρτζανου ο άνθρωπος που επρόκειτο να διώξει αργότερα στο Διδασκαλείο Φλωρίνης έναν άλλον αδάμαντα της ελληνικής παιδείας, τον Θεόδωρο Κάστανο. Δίκαιος και φωτεινός»¹³.

12. Γ. Σεφέρης, *Δοκίμες*, Φέξης, Αθήνα 1962, σ. 201.

13. Βλ. εφημ. *Έθνος* Φλωρίνης, 5 Μαρτίου 1932.

«Όλη η γνώση και η επιστημοσύνη, γράφει ο Κωνσταντίνος Γεωργούλης, είχε γι' αυτόν αξία, μόνο γιατί μπορούσε να συμβάλει στον πνευματικό του Γένους φωτισμό. Γι' αυτό αναδείχτηκε ισάξιος των μεγάλων του Γένους Διδασκάλων. Ερχόταν από τη μεγάλη παράδοση των ανδρών που αφιέρωσαν τη ζωή τους στην υπηρεσία του φωτισμού του Γένους. Εβγήκε μέσα από το λαό και αφιέρωσε τη ζωή του στην πνευματική διακονία του λαϊκού συνόλου. Έσκηψε ευλαβικά έως τα βάθη της ελληνικής λαϊκής ψυχής του απλού ανθρώπου»¹⁴.

Αλλά είναι ώρα να δούμε από πιο κοντά το έργο του. «Σκόρπια σε ημερολόγια, περιοδικά, εφημερίδες, αλλά και σε βιβλία, βρίσκονται ενενήντα περίπου δημοσιεύματα του Αχιλλέα Τζάρτζανου, που μαζί με τις πραγματείες και τα βιβλία του είναι χαρακτηριστικά της επιστημονικής πορείας και των ενδιαφερόντων του», γράφει ο γιος του Νάσος Τζάρτζανος στον πρόλογο του βιβλίου *Άρθρα και μελετήματα του Αχιλλέα Τζάρτζανου*¹⁵. «Άρθρα και μελετήματα», ποικίλα, όλων των χρονικών περιόδων και όλων των τάσεων, αντιπροσωπευτικά του έργου του, σαράντα τον αριθμό, τα οποία με πολύ γούστο επέλεξε, κατέταξε, προλόγισε, σχολίασε και εξέδωσε για το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό ο Νάσος Τζάρτζανος, ένας αληθινός διανοούμενος του καιρού μας, αρκεί να συλλογιστεί κανείς ότι δικές του είναι οι καλύτερες μεταφράσεις των αριστουργημάτων του Alexis Carrel *Ο άνθρωπος αυτός ο άγνωστος* και *Σκέψεις για τον άνθρωπο και τη ζωή*. Η θητεία του υιού στα γραμμάτα και η συνεισφορά του στον πολιτισμό μας αποτελούν τη δικαίωση του έργου του πατέρα.

Αυτά, λοιπόν, τα άρθρα ίσως είναι τα πιο γοητευτικά που μας άφησε ο Τζάρτζανος. Απλά, διεισδυτικά, ευχάριστα. Έχει ο Τζάρτζανος την ικανότητα να παρουσιάζει ακόμη και τα πιο δύσκολα επιστημονικά θέματα με λιτότητα και χάρη. Γνώρισμα κι αυτό του αληθινά μεγάλου, του μεγάλου επιστήμονα αλλά και του μεγάλου δασκάλου. Γνώρισμα που έχει άμεση, νομίζω, σχέση με την καταγωγή του από τα λαϊκά στρώματα και τη γλωσσική θεσσαλική ενδοχώρα με τις καίριες και καθαρές γλωσσικές δομές. Απλός και ευθύβολος ο λόγος των απλών ανθρώπων σαν τους κάμπους και σαν τα βουνά τους με τα ευδιάκριτα περιγράμματα και τα αναγνώσιμα μεγέθη. Αυτοί, όταν μιλούν, μιλούν, γιατί έχουν κάτι να πουν. Δεν παίζουν. Ο λόγος τους είναι καίριος και αποτελεσματικός. Αυτόν τον λόγο θήλασε ο Τζάρτζανος και μ' αυτόν δόμησε τη σκέψη του. Τελικά αυτόν τον λόγο μελετάει ολόκληρη τη

14. Κ. Γεωργούλης, «Διδάσκαλος και παιδευτής του γένους», στο περ. *Νέα Εστία*, τ. 460 (1946), σ. 903.

15. Αχιλλ. Α. Τζάρτζανος, *Άρθρα και μελετήματα*, επιμ. Νάσου Α. Τζάρτζανου, εκδ. Κ. Κακουλίδη, Αθήνα, χ.χ., σ. 7.

ζωή του. Τον κουβαλάει μέσα του διά βίου. Αποτελεί την επιστημονική και την ποιητική παρακαταθήκη του. Γιατί ο Τζάρτζανος δεν είναι μόνον επιστήμονας και δάσκαλος, είναι και ποιητής. Κοιτάζτε προσεκτικά τις μελέτες του και τα βιβλία του, κοιτάζτε τη *Νεοελληνική του Σύntαξη*. Από κανένα δεν απουσιάζει ο λαϊκός συγκινησιακός λόγος. Πάνω του χτίζει το έργο του. Το παρατηρεί κανείς παντού. Το είδαμε στις μελέτες του, στα άρθρα του, στα έργα/βιβλία του, στις φιλολογικές κριτικές του, στις διαμάχες του με τους λογίους και τους ομοτέχνους του. Θα σας δώσω ένα δείγμα κειμένου που δανείζομαι από το εν λόγω ανθολόγιο άρθρων και μελετημάτων του Νάσου Τζάρτζανου (σ. 190). Πρόκειται για μια επιστολή, την οποία στέλνει ο Τζάρτζανος στο περιοδικό του Πέτρου Χάρη *Νέα Εστία* και με την οποία δίνει καίρια απάντηση στον γνωστό μας ποιητή Μιλτιάδη Μαλακάση αναφορικά με τη σημασία και τη χρήση του δημοτικού ρήματος *λογιάζω*. Γράφει:

Αγαπητέ φίλε κ. Χάρη,

Ο φίλος ποιητής κ. Μιλτ. Μαλακάσης γράφοντας στο «Ελεύθερο Βήμα», στο φύλλο της 29ης του περασμένου μηνός Σεπτεμβρίου, για τον Αργύρη Εφταλιώτη, ως μια απ' τις γλωσσικές αστοχίες που βρήκε στα έργα του, παραθέτει και την εξής: «Και λόγιαζε προς το χωραφάκι της θειας Δαφνούλας». Και παρατηρεί ο κ. Μαλακάσης. «Το *λόγιαζε* εδώ τι σημαίνει; *Επήγαινε προς τα εκεί; Είχε στο νου του; Δεν κατάλαβα*».

Ποια, ή μάλλον ποιες είναι οι σημασίες του *λογιάζω* στη λαϊκή γλώσσα, την οποία προσπαθούσε να χρησιμοποιήσει στα έργα του ο Αργύρης Εφταλιώτης, μπορεί να το ιδεί κανείς σε ένα δημοτικό τραγούδι, που έχω δημοσιεύσει στον Β' τόμο των «Θεσσαλικών Χρονικών» (σελ. 29).

*Εσύ φεγγάρι μου λαμπρό και λαμπροφορεμένο,
αυτού ψηλά, που περπατείς, και χαμηλά λογιαζεις,
μήνα είδες, μήνα λόγιασες τ' Αντρέα τα καράβια κλπ.*

Το «*λογιάζω*» λοιπόν στη λαϊκή γλώσσα, εκτός απ' τη σημασία του «*λογαριάζω, σκέπτομαι*», έχει και τη σημασία του «*κοιτάζω, βλέπω, αντιλαμβάνομαι*». Και η φράσις «*λόγιαζε προς το χωραφάκι της θειας Δαφνούλας*» = *κοίταζε προς το κλπ.*

Χρησιμοποιώντας λοιπόν λαϊκή γλώσσα, σωστά χρησιμοποίησε στην παραπάνω φράσι ο Αργύρης Εφταλιώτης το ρήμα «*λογιάζω*», *κι αν τώρα προσκρούει στη λέξη αυτή ο κ. Μαλακάσης, όπως βέβαια και άλλοι πολλοί, είναι γιατί στην κοινή ομιλουμένη δημοτική δε χρησιμοποιείται πια το «λογιάζω» με καμιά απ' τις παραπάνω σημασίες του.*

Με φιλικούς χαιρετισμούς
Αχιλλέας Τζάρτζανος

Μέσα σε λίγες γραμμές είπε πολλά. Όρθια η σκέψη του. Τίποτε το περιττό, τίποτε το ελλειμματικό. Γλώσσα και αποδεικτική διαδικασία βρίσκονται σε θαυμαστή ισορροπία. Δεν μπορείς να προσθέσεις κάτι· δεν μπορείς να αφαιρέσεις κάτι. Θα διαταράξεις την αρμονία του όλου. Παραπέμπει αυτός ο λόγος σε γλώσσα γεωμετρικού θεωρήματος. Λειτουργούν ο μαθηματικός λογισμός και η κλασική λιτότητα. Θέτει το φιλολογικό πρόβλημα και το αποδεικνύει συλλογιστικά/μαθηματικά, χωρίς να φλυαρεί.

Και όλα αυτά με σεμνότητα και νηφαλιότητα. Δεν επαίρεται για τη σοφία του. Δεν αφήνει καμιά αιχμή για τον ποιητή Μαλακάση που αγνοεί το *λογιάζω*. Με διακριτικότητα αποκαθιστά την αλήθεια και προσπερνά. Αυτό το σπάνιο ήθος του διατρέχει ολόκληρο το έργο του. Τον δένει κι αυτό με τη γη που τον γέννησε και με τους ανθρώπους της, όπως τον δένει και το *λογιάζω* με τη γλώσσα τους. Διότι είναι βέβαιο ότι το ρήμα *λογιάζω* ο Τζάρτζανος το ξέρει από τη γιαγιά του. Το έχουμε στα τυρναβίτικα τραγούδια που πήρε από το στόμα της. Το περιλαμβάνει στα θεσσαλικά τραγούδια του Τυρνάβου. Αξίζει να το ακούσετε στο τυρναβίτικο ιδίωμα, στο οποίο, άλλωστε, το καταγράφει ο Τζάρτζανος.

Ισύ φιγγάρι μου λαμπρό κι λαμπρουφουριμένου,
ν' αυτού ψηλά που περπατείς κι χαμπηλά λουγιάζεις,
μήνα είδεις, μήνα λόιασις τ' Αντρέα τα καράβια;
Πουλλά καράβια στου γιαλό νουλούν την άκρη πάνουν,
κι' ένα καράβι ψαργιανό νουλούν τη μέση πάνει.
Μι τουν αέρα μάλουνι, μι του βουργιά μαλώνει·
«Δε σι φοβώμι, κυρ βουργιά, κι εσένα ντίλη αέρα,
ν εχού καράβι απού καριά, κατάρτι απού πυξάρι,
ν εχού κι καραβόσκοινα της Προύζας του μιτάξι·
του φκιάνου σκάλις ν' ανιβώ σ' ένα ψηλό διντράκι·
ν' ανέβου σι ψηλό διντρί, να ψηλουτραγουδήσου,
να πω τραγούδι φλιβιρό κι παραπονιμένου,
να κάνου τάι βουνά να κλαιν, κι' η θάλασσα να βάζη,
να κάνουν τη μαννούλα μου να βγη στου παραθύρι,
να πη· “ποιος είν αυτός που τραγουδάει κι ψηλουτραγουδάει;
να μη 'νι υ γιος μ' υ μοναχός, υ γιος μ' υ καραμπέρης;”
– Ιγώ είμι, λέω, μαννούλα μου, υ γιος υ καραμπέρης».¹⁶ (1890)

Στ' Άγραφα, στη Θεσσαλία, στην Ήπειρο και στη Μακεδονία χτυπάει η καρδιά της ελληνικής γλώσσας εδώ και τέσσερες χιλιάδες χρόνια τουλάχισ-

16. Αχιλλ. Τζάρτζανος, «Θεσσαλικά του Τυρνάβου», περ. *Θεσσαλικά Χρονικά*, ό.π., σ. 29.

στον με τα αιολοδωρικά. Νομίζω ότι ο Αχιλλέας Τζάρτζανος την άκουσε και την ένιωσε ευκρινέστερα από κάθε άλλον. Είναι αυτός ο γίγαντας η κατάληξη αυτών των χιλιετιών και το σύμβολο της αναγέννησής τους. Ριζώνει βαθιά στους γλωσσικούς, άρα στους πολιτισμικούς, αιώνες του ελληνισμού. Γι' αυτό και τινάχτηκε ψηλά. Όσο βαθύτερες είναι οι ρίζες του, τόσο ψηλώνει το δέντρο. Αλλιώς δεν ερμηνεύεται το φωτεινό μετέωρο «Αχιλλέας Τζάρτζανος», που δεν μελετήθηκε ακόμη και ούτε πήρε στα Γράμματά μας τη θέση που του ταιριάζει.

Αλλωστε ο Τζάρτζανος δεν εντάχθηκε σε ομάδες, σε κόμματα, σε κυκλώματα και σε μηχανισμούς που προβάλλουν τους ημέτερους. Στάθηκε ελεύθερος. Υπηρέτησε μόνον την αλήθεια. Πάνω από ενενήντα είναι τα βιβλία του, οι μελέτες του, τα άρθρά του και τα πάσης φύσεως δημοσιεύματά του στον ημερήσιο και τον περιοδικό Τύπο. Τα καταγράφει τα έργα του ο Θεόδωρος Ξύδης σε σχετικό έγκυρο δημοσίευσμά του στο περιοδικό *Νέα Εστία* του Σεπτεμβρίου του 1946, τεύχος αφιερωμένο στον Αχιλλέα Τζάρτζανο (σ. 936 κ.ε.)¹⁷. Εκεί βρίσκουμε τον κατάλογο των δημοσιευμάτων και των χειρογράφων του. Στη σύνταξη του πολύτιμου καταλόγου βοήθησαν ουσιαστικά και οι δυο γιοι του Αχιλλέα Τζάρτζανου, ο Νάσος και ο Ζήσιμος. Στο ίδιο τεύχος δημοσιεύονται, με επιμέλεια του Νάσου Τζάρτζανου, και 17 επιστολές τις οποίες επώνυμοι (πολιτικοί, λόγιοι, επιστήμονες και άλλοι), Έλληνες και ξένοι, στέλνουν στον Αχιλλέα Τζάρτζανο. Ανάμεσά τους ο H. Pernot, ο D.C. Hesseling, ο Αλέξανδρος Πάλλης, ο μεγαλύτερος πολιτικός του νεότερου Ελληνισμού, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος, για κείνον που ξέρει ανάγνωση, συμφωνεί στο γλωσσικό μας πρόβλημα με τις θέσεις του Τζάρτζανου. Τα θέματα των επιστολών είναι, βέβαια, γλωσσολογικά. Θα άξιζε, ίσως, να αναγνώσουμε κάποιες από αυτές, για να δείτε με πόσο σεβασμό απευθύνονται οι διακεκριμένοι αυτοί άνδρες στον Αχιλλέα Τζάρτζανο, αρχής γενομένης από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος απερίφραστα δηλώνει ότι στις αγορεύσεις του στη Βουλή για το γλωσσικό ζήτημα χρησιμοποιεί την επιχειρηματολογία την οποία αναπτύσσει ο Τζάρτζανος στο βιβλίο του *Το γλωσσικό μας πρόβλημα*. Γράφει ο Βενιζέλος:

17. Θεόδωρος Ξύδης, «Δημοσιεύματα και χειρόγραφα του Αχιλλ. Α. Τζάρτζανου», περ. *Νέα Εστία*, τ. 460 (1946), σ. 936-942.

Αθήναι, 30 Απριλίου 1934

«Κύριε Τζάρτζανε,

Ευχαριστώ διά την αποστολήν του τελευταίου έργου σας *Το γλωσσικόν μας πρόβλημα*, το οποίον ανέγνωσα με το μεγαλύτερον ενδιαφέρον, τόσον μάλλον καθόσον όταν το γλωσσικό ζήτημα ήλθεν ενώπιον της Αναθεωρητικής Βουλής το 1911, υπό οξείαν, ως ενθυμείσθε, ίσως, μορφήν, υπεστήριξα ότι η γραφομένη γλώσσα μας δεν εμπορεί παρά ν' ακολουθήση την γλώσσα που μιλούν οι μορφωμένοι άνθρωποι, όταν μιλούν απροσποίητα¹⁸».

Είναι εντυπωσιακό πόσο ο Βενιζέλος συμφωνεί με τον Τζάρτζανο. Αλλά για τις θέσεις του στο γλωσσικό ζήτημα θα μιλήσουμε πιο κάτω εκτενέστερα. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να μνημονεύσω κάποια από τα πολλά του δημοσιεύματα, τα οποία περιλαμβάνονται στον κατάλογο του Ξύδη. Κι εκεί επανέρομαι. Αυτά είναι:

1. Το βιβλίο του *Περί της συγχρόνου Θεσσαλικής διαλέκτου*. Πρόκειται για πραγματεία που βραβεύτηκε στον Δ΄ διαγωνισμό της εν Αθήναις Γλωσσικής Εταιρείας. Εκδόθηκε το 1909 και καταγράφει τα γλωσσικά φαινόμενα της θεσσαλικής διαλέκτου, όπως, άλλωστε, δηλώνει και ο τίτλος του.
2. Η *Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης* για τους μαθητές των γυμνασίων. Εκδόθηκε πρώτη φορά από τις εκδόσεις Ιω. Κολλάρου (1931) και ύστερα από τον ΟΕΣΒ (1938). Ολόκληρες δεκαετίες αποτελούσε πολύτιμο βοήθημα. Είναι τώρα κάποια χρόνια που αντικαταστάθηκε. Ποτέ δεν κατάλαβα γιατί.
3. Το *Συντακτικόν Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. ΟΕΣΒ, Αθήναι 1940. Κι αυτό για τους μαθητές του γυμνασίου. Πολύτιμο και για πολλά χρόνια μοναδικό. Δυστυχώς κι αυτό χωρίς αποχρώντα λόγο αντικαταστάθηκε στα σχολεία μας.
4. Η *Γραμματική της Λατινικής Γλώσσης*, εκδ. ΟΕΣΒ. Κι αυτή για τους μαθητές των γυμνασίων.

18. Νάσος Τζάρτζανος, «Γράμματα σταλμένα στον Αχιλλέα Α. Τζάρτζανο», περ. *Νέα Εστία*, τ. 460 (1946), σ. 946-952.

Πέρα από αυτά τα τέσσερα εγχειρίδιά του, ευλαβική προσφορά στην εκπαίδευσή μας και την παιδεία μας, εγχειρίδια από τα οποία ολόκληρες γενιές ελληνόπουλων διδάχτηκαν τα κλασικά γράμματα, Αρχαία Ελληνικά και Λατινικά, ο Τζάρτζανος έχει μεταφράσει/σχολιάσει/εκδώσει, για σχολική κυρίως χρήση, λόγους του Δημοσθένη και του Λυκούργου, διαλόγους του Πλάτωνα και του Λουκιανού, βίους του Πλουτάρχου. Ακόμη μνημονεύω τη *Γραμματική της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (της απλής καθαρευούσης)* 1930, και τις πολύ χρήσιμες οδηγίες για τη μεθοδική διδασκαλία μαθημάτων των γυμνασίων, καθώς και τις υποδειγματικές διδασκαλίες που δημοσίευσε σε διάφορα περιοδικά.

Κλείνω αυτή τη σύντομη αναφορά μου στο έργο του Τζάρτζανου με την απαρίθμηση κάποιων από τα περιοδικά της εποχής στα οποία δημοσίευσε. Αυτά είναι: η *Μέση Εκπαίδευσις*, το *Παιδαγωγικόν Δελτίον*, η *Νέα Εστία*, το *Δελτίον των Θεσσαλικών Χρονικών*, το *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, το *Δελτίον Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως*, *Η Γλώσσα*, η *Αθηνά*, η *Εργασία*, το *Indogermanische Forschungen*, ο *Φιλολογικός Νέος Κόσμος*, τα *Ελληνικά*, η *Πνευματική Ζωή*, η *Πολιτική Επιθεώρησις* και άλλα. Δεν είναι δυνατόν να καταχωριστούν εδώ οι τίτλοι όλων. Όπως δεν είναι δυνατόν να καταχωριστούν και οι τίτλοι όλων των δημοσιευμάτων του και των χειρογράφων του.

Τα μεγάλα έργα, πάντως, με τα οποία συνέδεσε το όνομά του και τη ζωή του ο Αχιλλέας Τζάρτζανος και στα οποία θα ήθελα να επικεντρώσω την προσοχή σας, είναι τέσσερα: η *Νεοελληνική Σύνταξις*, *Το Γλωσσικό μας Πρόβλημα*, η *Δημοτική και Νεοδημοτική* και το συλλογικό έργο *Νεοελληνική Γραμματική*.

Αρχίζω με το πρώτο, με το Συντακτικό της νεοελληνικής γλώσσας. Είναι ένα από τα μεγαλύτερα έργα της ελληνικής γραμματείας όλων των αιώνων. Αποτυπώνονται σ' αυτό συστηματικά, με σαφήνεια, ακρίβεια και πληρότητα, οι νόμοι που διέπουν τη σύνταξη του νεοελληνικού λόγου. Πρόκειται, βέβαια, για όσους αντιλαμβάνονται και είναι σε θέση να αξιολογήσουν αυτή την πράξη του, (πρόκειται) για άθλο επιστημονικό και εθνικό, που φέρνει τον Τζάρτζανο στην πρώτη γραμμή των μεγάλων αυτού του τόπου. Για άθλο που αρχίζει και ολοκληρώνει μόνος του ο Τζάρτζανος χωρίς τη βοήθεια κανενός. Αυτό σημαίνει ότι έφερε εις πέρας έργο για την πραγμάτωση του οποίου θα έπρεπε να εργάζονται ομάδες ειδικών επί σειράν ετών.

Και να σκεφθεί κανείς ότι τον άθλο αυτόν τον επετέλεσε ο Τζάρτζανος κάτω από δυσμενείς βιοτικές συνθήκες, «σε μέρες θλιβερές», όπως γράφει ο ίδιος. Ακούστε τον: «Σαν έπαθε, γράφει, κατά το 1924 σοβαρά η υγεία μου από υπερκόπωση, βρέθηκα απ' τις πρώτες ημέρες του 1925 σε σανατόριο του Νταβός στην Ελβετία, όπου με τη βοήθεια των καλών γυναικαδέρφων μου Γεωργίου Ζ. Λορεντζάτου και Αριστοτέλη Ζ. Λορεντζάτου, εμπόρων στο Σου-

δάν, μπόρεσα να μείνω ολόκληρα δυο χρόνια και οχτώ μήνες, ως που να αποκατασταθή η υγεία μου. Κι' εκεί, μακριά από το σπίτι μου κι' απ' τη βιβλιοθήκη μου, σαν άρχισε ύστερ' από πέντ' έξι μήνες να καλυτερεύη κάπως η υγεία μου, άρχισα σιγά σιγά να συντάσσω, όπως μου ερχόταν κάθε φορά εύκολο, πότε τούτο και πότε εκείνο απ' τα κεφάλαια του Συντακτικού της νέας μας γλώσσας, έχοντας υπ' όψι μου σχετικά νεοελληνικά κείμενα ελάχιστα και άλλα βοηθήματα εντελώς στοιχειώδη. Και κατόπιν, τέλη Σεπτεμβρίου του 1927, όταν γύρισα με το καλό στο σπίτι μου, έφερα μαζί μου και τα χειρόγραφα του Συντακτικού αυτού, όπως το είχα γράψει εκεί στα σανατόρια και τις πανσιόνες του Νταβός στην Ελβετία.

Σε τέτοιες περιστάσεις της ζωής μου και με τέτοια εντελώς στοιχειώδη σχετικά βοηθήματα έγινε η πρώτη μου προσπάθεια να γράψω το Συντακτικό της Νέας Ελληνικής. Και το σωστό βέβαια θα ήταν την εργασία μου εκείνη, καμωμένη έτσι όπως είπα, να μη βιαστώ να τη δημοσιεύσω αμέσως μόλις γύρισα από το Νταβός, παρά να την αναθεωρήσω πρώτα, να τη διορθώσω όπου θα χρειαζόταν, και να τη συμπληρώσω αφού θα διάβαζα και άλλα νεοελληνικά κείμενα. Αλλά κάποια ιδέα πως η καρδιά μου δε δούλευε τόσο καλά, και κάποιος φόβος, μήπως οπωσδήποτε δε θα πρόφταινα να ιδώ τυπωμένο βιβλίο το Συντακτικό μου εκείνο της Νέας Ελληνικής, με έκαναν να σπεύσω να το παραδώσω, έτσι όπως ήταν γραμμένο, στη δημοσιότητα, αφού μάλιστα ο φίλος εκδότης Ιωάννης Κολλάρος με προθυμία δέχτηκε τότε να αναλάβει την έκδοσή του»¹⁹.

Αυτά, φυσικά, μόνον ένας Τζάρτζανος μπορούσε να τα κάνει· να γράφει το Συντακτικό της νεοελληνικής γλώσσας στα σανατόρια μιας ξένης χώρας, μακριά από την οικογενειακή θαλπωρή, μακριά από βιβλιοθήκες, χωρίς βοηθήματα, χωρίς έναν ακόμα ομόλογό του να συζητάει μαζί του τα γλωσσικά προβλήματα. Ένας Τζάρτζανος μόνον που κουβαλούσε μέσα του τον θησαυρό του ελληνικού λόγου από τον Όμηρο και τη Σαπφώ ως την Αγραφιώτισσα γιαγιά του και την Ηπειρώτισσα και Θεσσαλιώτισσα μάνα του και πιο πέρα ως τον Παλαμά, τον Σικελιανό, τον Σεφέρη και τον Ελύτη. Ένας Τζάρτζανος που έκλεινε στην ψυχή του ακέραια την ελληνική γλώσσα με τα τραγούδια της, τα παραμύθια της, τους μύθους, τους θρύλους, τις παραδόσεις, τους καημούς της και τους συγγραφείς της. Δεν του χρειαζόνταν οι βιβλιοθήκες του Τζάρτζανου· ήταν ο ίδιος κινητή βιβλιοθήκη.

Αυτό, λοιπόν, το Συντακτικό, το πρώτο Συντακτικό του νεοελληνικού λόγου, το κλωσσούσε ο Τζάρτζανος στη σκέψη του ολόκληρη ζωή. Τον απασχολούσε κιόλας από το 1914, τότε που επιθεωρητής ακόμη διεπίστωνε την προ-

19. Αχιλλέας Α. Τζάρτζανος, *Νεοελληνική Σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής)*, ΟΕΣΒ, Αθήνα 1946, σ. 18.

κατάληψη των λειτουργιών της μέσης παιδείας για τη νεοελληνική γλώσσα. Προκατάληψη που τους οδηγούσε στην πίστη ότι η νεοελληνική γλώσσα είναι άναρχη, ανώμαλη, ακαθόριστη, χωρίς νόμους και κανόνες. «Άρχισα, λοιπόν, μας εξομολογείται, από τότε, σε ώρες κάποιας ευκαιρίας, να εξετάζω με το νου μου πότε τούτο και πότ' εκείνο από τα διάφορα συντακτικά φαινόμενα της νέας μας γλώσσας»²⁰.

Το 1928 κυκλοφόρησε η πρώτη έκδοση. Η δεύτερη, ξαναδουλεμένη και εμπλουτισμένη, έγινε το 1946 από τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων. Ο δεύτερος τόμος της δεύτερης έκδοσης κυκλοφόρησε το 1953. Οι δύο τόμοι μαζί συμποσούνται σε επτακόσιες περίπου σελίδες. «Monumentum aeternitatis» αποκαλεί το έργο του Τυρναβίτη κολοσσού ο ακαδημαϊκός Νίκος Βέης. «Θα μείνη, λέει, monumentum aeternitatis και για τον Ολύμπιο σοφό και για τα Ελληνικά Γράμματα». Κι ο Γιάννης Κακριδής, ο κορυφαίος φιλόλογος του αιώνα μας, σε εμπειριστατωμένη κριτική παρουσίαση του έργου, δημοσιευμένη στο αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* για τον Αχιλλέα Τζάρτζανο, εκφράζει το θαυμασμό του για το επίτευγμα: «Σκέφτεται μόνο κανείς –μ' ευγνωμοσύνη και δέος μαζί– πόσα χρόνια χρειάστηκε ο συγγραφέας για να μελετήσει όλο αυτό το υλικό χωρίς απολύτως κανένα βοηθό... Τ' όνομα του Αχιλλέα Τζάρτζανου δε θα ξεχαστεί ποτέ μέσα στην ιστορία της νεοελληνικής παιδείας»²¹.

20. Γράφει στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης: «Η σκέψις να γράψω το Συντακτικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας μού ήρθε αρκετά χρόνια, πριν καταπιαστώ με το γράψιμό του. Και ενισχύθηκε μέσα μου η σκέψις αυτή κατά τα τρία χρόνια, που ήμουν γενικός επιθεωρητής των σχολείων της Α' Εκπαιδευτικής Περιφέρειας (1914-1917), σαν έβλεπα, στις επιθεωρήσεις που έκανα, πως πολλοί απ' τους λειτουργούς της μέσης παιδείας, ιδίως οι παλαιότεροι, σε πολύ λίγη υπόληψη το είχαν το μάθημα των Νέων Ελληνικών, επειδή, κοντά στα άλλα, είχαν την προκατάληψη πως στα νεοελληνικά κείμενα εν γένει βασιλεύει γλωσσική αναρχία, και πως, όσον αφορά ιδιαιτέρως τη σύνταξιν της νέας μας γλώσσας, αυτή είναι εντελώς ανώμαλη και ακαθόριστη, γενικώς τέτοια ώστε να μην μπορέη να υπαχθή σε κανόνες» (ό.π., σ. 17).

21. Γράφει ο Κακριδής σχετικά με τον άθλο του Τζάρτζανου στην εν λόγω κριτική του που φέρει τον τίτλο «Ο συγγραφέας του πρώτου Νεοελληνικού Συντακτικού»: «Στην πρώτη έκδοση του Συντακτικού του ο Τζάρτζανος είχε αποδελτιώσει ελάχιστα κείμενα: 2 συλλογές δημοτικών τραγουδιών, τη Λαογραφία, 3 ποιητές και 3 πεζογράφους. Στη νέα έκδοση το υλικό έχει αυξησει καταπληκτικά. Στις συντομογραφίες (σ. 27) καταχωρίζονται τα ονόματα από 36 ποιητές, χωρίς να λείπουν και οι πιο νέοι (Σεφέρης, Ελύτης, Ξύδης), από 41 πεζογράφους, που αντιπροσωπεύουν όλα τα είδη του πεζού λόγου, από το μυθιστόρημα ως το δοκίμιο· ακόμα και από 11 ειδικούς επιστήμονες με θέματα φιλολογικά, καλλιτεχνικά, ιατρικά, μαθηματικά, ηλεκτρολογικά κτλ. Οι συλλογές δημοτικών κειμένων και τα περιοδικά έχουν πληθύνει κι αυτά· ακόμα κι εφημερίδες έχουν αποδελτιωθεί τώρα. Όλα αυτά τα είδη του λόγου με τις ποικίλες ανάγκες τους ήταν απόλυτα σωστά να μελετηθούν, για να δοθεί μια κάπως ολοκληρωμένη εικόνα της νεοελληνικής σύνταξης [...]. Ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, που έβγαλε το Συντακτικό του Τζάρτζανου, ύστερα από τη Νεοελληνική Γραμματική επρόσφερε μια δεύτερη πολύ μεγάλη υπηρεσία στον τόπο. Η έκδοση είναι εξαιρετικά περιποιημένη, τα τυπογραφικά λάθη σχεδόν ανύπαρχτα. Και η τιμή του

Μεθοδολογικά η *Νεοελληνική Σύνταξις* είναι δοσμένη σύμφωνα με τα κυρίαρχα πρότυπα της ελληνορωμαϊκής γραμματικής παράδοσης. Και ούτε μπορούσε να γίνει διαφορετικά τότε. Άλλωστε αυτή η μέθοδος δεν είναι κακή. Είναι κι αυτός ένας τρόπος με τον οποίο παρατηρούμε και μελετούμε τα φωνολογικά, τα μορφολογικά, τα σημασιολογικά και τα συντακτικά φαινόμενα της γλώσσας. Πρόκειται δηλαδή για ένα παραδοσιακό συντακτικό με την ανάλογη σκευή και ορολογία. Συνηγόρησαν σ' αυτό και τα υπάρχοντα συντακτικά της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής γλώσσας, τα οποία αποτελούν αλυσίδα χρυσής παράδοσης που αρχίζει με τον Αριστοτέλη, συνεχίζεται με τους Στωικούς και τους Αλεξανδρινούς και φτάνει ακμαία έως τον Αχιλλέα Τζάρτζανο και έως εμάς. Τα παραδείγματά της είναι άφθονα, όπως είπαμε, για τα Αρχαία Ελληνικά. Το νέο είναι ότι πρώτη φορά η παραδοσιακή αυτή μέθοδος με τις τεχνικές της και την ορολογία της εφαρμόζεται για την κατασκευή συντακτικού του νεοελληνικού λόγου. Κι εδώ είναι που ανοίγει δρόμο ο Τζάρτζανος. Είναι ο πρώτος που συγγράφει Συντακτικό της Νεοελληνικής Γλώσσας.

Ως προς το υλικό, τώρα· αυτό, όπως παρατήρησαν, το αντλεί από παντού όπου πάλλεται νεοελληνικός λόγος. Το παρατήρησαν οι μελετητές του, πρώτος και καλύτερος ο Κακριδής. Το αισθάνεται, όμως, και το επιδιώκει και ο ίδιος. Από την άποψη αυτή ο Τζάρτζανος είναι σύγχρονος, είναι δηλαδή σύμφωνος με το πνεύμα της νεότερης γλωσσολογίας. Γράφει για το υλικό του, από την επιλογή του οποίου συνάγονται και οι πεποιθήσεις του για το γλωσσικό μας ζήτημα και οι γενικότερες θέσεις του για τη νεοελληνική μας γλώσσα. Γράφει στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης:

«Κατά πρώτον δηλαδή και κυρίως ελάβομεν προ οφθαλμών τας υπαρχούσας [...] συλλογὰς δημοτικὰς ασμάτων [...]. Ελάβομεν δε τα δημοτικά τραγούδια κατὰ πρώτον και κυρίως υπ' ὅψιν, διότι προς τοῖς ἄλλοις ταῦτα, ὡς γνήσια δημιουργήματα αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, παρουσιάζουν και ὡς προς τα ἄλλα και ἰδίᾳ ὡς προς τὴν σύνταξιν γλῶσσαν γνησίαν νεοελληνικὴν και γενικῶς εἰπεῖν ανεπηρέαστον εἴτε ἀπὸ ξένας γλῶσσας εἴτε ἀπὸ των λογίων τὴν γλῶσσαν.

Ἐπειτα ελάβομεν προ οφθαλμών νεοελληνικά λογοτεχνήματα [...] γραμμένα εἰς γλῶσσαν αναγνωρίζομένην ὑπὸ πάντων ὡς καλὴν δημοτικὴν [...].

Προς τούτοις ελάβομεν υπ' ὅψιν διηγήματα γραμμένα εἰς τὴν λεγομένην ἀπλὴν ἢ ἀφελή καθαρεύουσιν [...], καθ' ὅσον μάλιστα τα τοιαῦτα διηγήματα

βιβλίου είναι τόσο μικρή, που δε θα πρέπει να λείπει από κανενός τη βιβλιοθήκη.

Με ανυπομονησία περιμένουμε και το δεύτερο τόμο. Κι όταν το έργο ολοκληρωθεί, θα το παραδώσουμε στα χέρια των παιδιών μας σα μια από τις πιο πολύτιμες κληρονομιές της γενιάς μας» [περ. *Νέα Εστία*, τ. 460 (1946), σ. 926 κ.ε.].

και εις τα άλλα μέρη, ιδία δε εις τα διαλογικά, ουδόλως σχεδόν απομακρύνονται, όσον αφορά εις την σύνταξιν, από τον καθ' ημέραν λόγον.

Τέλος ελάβομεν προ οφθαλμών αυτόν τούτον τον καθ' ημέραν λόγον, όπως ούτος κινείται εις τα κυριώτερα αστικά κέντρα της Ελλάδος, ιδία δε εις την πρωτεύουσαν του Ελληνικού κράτους»²².

Αυτά σημαίνουν ότι ο Τζάρτζανος επέλεξε να εξετάσει μια ευρεία συγχρονία του νεοελληνικού λόγου (ορθώς) και ότι το υλικό αυτής της συγχρονίας είναι αντιπροσωπευτικό, αυθεντικό, σε πλήρη αντιστοιχία προς τη γλωσσική πραγματικότητα, άφθονο, αφού αγκαλιάζει όλες τις μορφές του λόγου, προφορικού και γραπτού. Ακόμη και από τις εφημερίδες άντλησε υλικό...²³

Με τόσο πλούσιο και γνήσιο υλικό (τίποτε δεν κατασκευάζει) ο Τζάρτζανος οδηγείται στη διατύπωση των νόμων –πρώτη φορά αυτός– που διέπουν τη σύνταξη της νεοελληνικής γλώσσας. Και τους διατυπώνει με κλασική λιτότητα και καθαρότητα.

Ολόκληρο το έργο διακρίνεται σε τρία μέρη. Από αυτά: το *Πρώτο Μέρος* αναλύει την πρόταση και τους όρους της. Χωρίζεται γι' αυτό σε έξι κεφάλαια: το *πρώτο κεφάλαιο* αναφέρεται στην πρόταση και στα είδη της, στους κύριους όρους της, στη συμφωνία τους και στα συναφή. Το *δεύτερο κεφάλαιο* κάνει λόγο για την επαυξημένη πρόταση και τους ετερόπρωτους προσδιορισμούς. Το *τρίτο* αναφέρεται στις αντωνυμίες και στα άρθρα (οριστικό και αόριστο άρθρο). Το *τέταρτο κεφάλαιο* αναλύει συντακτικά τα επιρρήματα, τις προθέσεις και τα επιφωνήματα. Το *πέμπτο* και το *έκτο* καλύπτουν το ρήμα (ενεργητικά ρήματα, μέσα ρήματα, παθητικά κτλ.), τους χρόνους, τις εγκλίσεις του ρήματος και τους ονοματικούς τύπους του (απαρέμφατο και μετοχή).

Το *Δεύτερο Μέρος* παρακολουθεί τον σύνθετο λόγο και τη συσχέτιση των προτάσεων. Χωρίζεται γι' αυτό σε τέσσερα κεφάλαια. Από αυτά το *πρώτο* αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους συνείρονται οι προτάσεις. Το *δεύτερο* στην κατά παράταξη σύνδεσή τους (εξωτερική σύνδεση). Το *τρίτο* στην καθ' υπόταξη σύνδεση των προτάσεων (εσωτερική σύνδεση). Το *τέταρτο* στα μόρια και στις σημασιακές και συντακτικές τους χρήσεις.

Το *Τρίτο Μέρος* παρουσιάζει και αναλύει τα σχήματα λόγου σε τέσσερα κεφάλαια, στα οποία κάνει λόγο για τις συντακτικές ιδιορρυθμίες (πρώτο κεφάλαιο), για τη θέση των λέξεων (δεύτερο κεφάλαιο), για την πληρότητα του

22. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Νεοελληνική Σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής)*, ΟΕΣΒ, Αθήνα 1946, σ. 10 κ.ε.

23. Βλ. και Αθανασίου Νάκα, «Ο Τζάρτζανος και το Συντακτικό», στο έργο *Γλωσσολογικά Β'*, Εκπαιδευτήρια Δούκα, Αθήνα 1988, σ. 26.

λόγου (τρίτο κεφάλαιο), για την εξέλιξη των σημασιών των λέξεων (τέταρτο κεφάλαιο).

Αυτή είναι η σύνθεση/οργάνωση αυτού του μεγάλου έργου που δείχνει τη φιλολογική/λογοτεχνική ενημέρωση μαζί και το γλωσσολογικό δαιμόνιο του Τζάρτζανου. Ορισμένα από τα κεφάλαιά του μπορεί να θεωρηθούν προδρομικά της νεότερης δομικής γλωσσολογίας. Το υποκείμενο, π.χ., και το κατηγορημα ορίζονται κατά τρόπο ο οποίος παραπέμπει στη μέθοδο με την οποία οι νεότεροι γλωσσολόγοι αναλύουν αυτούς τους όρους. Έτσι η γενετική-μετασχηματιστική θεωρία της γλώσσας (N. Chomsky), στην προσπάθειά της να ορίσει την έννοια του υποκειμένου με βάση τη συντακτική λειτουργία του, παρατηρεί ότι υποκείμενο είναι η ονοματική φράση (ΟΦ) που έχει άμεση εξάρτηση από την πρόταση. Αλλά αυτής της μορφής η ΟΦ θέτει το θέμα, το οποίο εν συνεχεία σχολιάζεται από τη ρηματική φράση (ΡΦ). Παραδείγμα:

Το δωμάτιο είναι μικρό.

Η ΟΦ όμως («Το δωμάτιο») και η ΡΦ («είναι μικρό») αποτελούν τα άμεσα συστατικά της πρότασής μας. Από αυτά το πρώτο (ΟΦ) θέτει/ονομάζει κάτι. Κεντρικός πυρήνας του είναι το όνομα γύρω από το οποίο οργανώνονται όλα τα άλλα γλωσσικά στοιχεία, όλοι οι προσδιορισμοί,

Το δωμάτιο του Κώστα είναι μικρό.

Το βορινό δωμάτιο είναι μικρό.

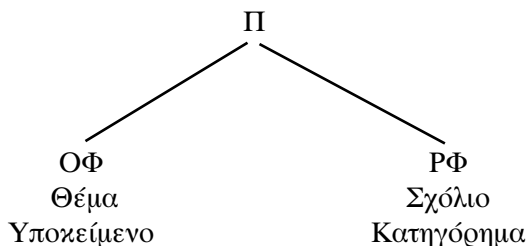
που ανήκουν στην ΟΦ. Είναι σαφές ότι το όνομα ονομάζει ένα πρόσωπο ή ένα πράγμα για το οποίο εν συνεχεία γίνεται λόγος. Είναι δηλαδή η ΟΦ το θέμα της πρότασης, το υποκείμενο της μετασχηματιστικής γραμματικής, το οποίο σχολιάζεται από τη ΡΦ, η οποία ως εκ τούτου αποτελεί το σχόλιο. Κεντρικός πυρήνας της ΡΦ είναι το ρήμα γύρω από το οποίο οργανώνονται όλα τα άλλα γλωσσικά στοιχεία, όλοι οι προσδιορισμοί που ανήκουν στη ΡΦ. Δηλαδή η ΟΦ είναι το θέμα και η ΡΦ το σχόλιό του. Τα δύο μαζί αποτελούν τα άμεσα συστατικά από τα οποία σύγκεται η πρόταση. Από αυτά η ΟΦ είναι το υποκείμενο και η ΡΦ το κατηγορημα του Τζάρτζανου, ο οποίος συλλαμβάνει αυτή τη σχέση υποκειμένου-κατηγορήματος ή ΟΦ και ΡΦ ή θέματος και σχολίου, αν και την ορίζει σημασιολογικά και όχι συντακτικά, όπως επιχειρεί η μετασχηματιστική γλωσσολογία. Γράφει ο Τζάρτζανος (*Νεοελληνική Σύνταξις*, σ. 36):

«Εκείνο για το οποίο είναι ο λόγος στην πρόταση λέγεται υποκείμενο. Εκείνο που λέγομε στην πρότασι για το υποκείμενο, λέγεται κατηγορημα της προτάσεως». Παραδείγματα:

Ο Πέτρος είναι προσεκτικός

Το δωμάτιο είναι μικρό

Οι μαθηταί παίζουν.

Άλλωστε ο Τζάρτζανος κάνει στο Συντακτικό του διάκριση ανάμεσα στο «λογικό και στο γραμματικό» υποκείμενο, μια διάκριση η οποία στη βάση της θεωρείται ορθή από τους μετασχηματιστικούς γλωσσολόγους²⁴.

Η *Νεοελληνική Γραμματική* εκδόθηκε το 1941 από τον ΟΕΣΒ. Συντάχτηκε από επιτροπή με πρόεδρο και εισηγητή τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη και μέλη τους Κλέανδρο Λάκωνα (Κ. Καρθαίο), Θρασύβουλο Σταύρου, Αχιλλέα Τζάρτζανο, Βασίλειο Φάβη και Νικόλαο Ανδριώτη. Η Γραμματική αυτή αποτελεί σταθμό στα γράμματά μας. «Μέσα από τη γλωσσική αμφιβολία της εποχής ανιχνεύει και αποκαλύπτει τους νόμους του γλωσσικού μας κώδικα... Κι αυτή είναι η πιο μεγάλη προσφορά της στην εκπαιδευτική πράξη. Σημειώνει το τέρμα μιας περιόδου και την αρχή μιας άλλης. Θεμελιώνεται στη βάση που ορίζεται από το κοινό λαϊκό γλωσσικό αίσθημα. Βρίσκεται μακριά από αρχαϊσμούς και ιδιοματισμούς. Συμβιβάζεται, όπου δε γίνεται διαφορετικά, με το τυπικό της λόγιας παράδοσης. Δέχεται τον λεκτικό πλούτο που φέρνει η γλώσσα μας στο σύνολό του και τον προσαρμόζει στο τυπικό της δημοτικής»²⁵.

Οι θεμελιακές αυτές θέσεις της Γραμματικής είναι και θέσεις του Τζάρτζανου. Δεν έχω καμιά αμφιβολία ότι η συμβολή του στη σύνθεσή της υπήρξε τεράστια. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ο Αχιλλέας Τζάρτζανος στάθηκαν οι μεγάλοι πρωτομάστορες αυτού του έργου. Σοφοί και νηφάλιοι και οι δύο, με βαθιά γνώση της γλώσσας και της γλωσσολογίας και με ακόμη πιο

24. Παρατηρεί σχετικά ο Γεώργιος Μπαμπινιώτης: «Ήδη στην παραδοσιακή σύνταξη γίνεται, επ' ευκαιρία και χωρίς σαφή θεωρητική ερμηνεία, διάκρισι μεταξύ "λογικού" και "γραμματικού" υποκειμένου. Συγκεκριμένα το υποκείμενο της παθητικής συντάξεως χαρακτηρίζεται ως "γραμματικό", ενώ το "λογικό" υποκείμενο, ο δράστης της ενεργείας, είναι αυτό που εκφράζεται από το ποιητικό αίτιο. Η διάκρισι αυτή, σωστή στη βάση της, αντιστοιχεί χονδρικά προς την συστηματική διάκρισι υποκειμένου βαθείας δομής ("λογικό" υποκείμενο) και υποκειμένου επιφανειακής δομής ("γραμματικό" υποκείμενο), που θεμελιώνεται θεωρητικά από τα σύγχρονα διδάγματα της μετασχηματιστικής θεωρίας» (*Θεωρητική Γλωσσολογία*, Αθήνα 1980, σ. 100).

25. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Δημοτικισμός και αντίδραση*, Αθήνα 1960. Βλέπε και Χρίστος Τσολάκης, «Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και η εκπαιδευτική πράξη», στο έργο *Από το λόγο στη συνείδηση του λόγου*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 297.

βαθιά αγάπη για τον Ελληνισμό, αναζήτησαν τις καλύτερες λύσεις και έδωσαν στο έθνος τη Γραμματική του ξεπερνώντας πλήθος δυσκολίες που προέρχονταν και από τη φύση του προβλήματος και από τον φανατισμό και τη σφοδρή πολεμική των ακραίων.

Στις σελίδες της συστεγάζονται οι θέσεις και οι απόψεις και των δύο σοφών που συνέκλιναν τελικά στο όνομα της επιστήμης και της αλήθειας, την οποία με εντιμότητα θεράπευαν και οι δύο.

Εκείνος που παραλληλίζει τα επίπεδα της Γραμματικής (φθογγολογικό, μορφολογικό, σημασιολογικό, ετυμολογικό, παραγωγικό κτλ.) με τα επίπεδα της γλώσσας, όπως τα προσδιορίζει ο Τζάρτζανος στις μελέτες του *Το γλωσσικό μας πρόβλημα* (1934) και *Δημοτική και Νεοδημοτική* (1935), διαπιστώνει ότι τα διατρέχει η ίδια λογική και η ίδια φιλοσοφία. Είναι εντυπωσιακό, π.χ., πόσο συμπίπτουν οι θέσεις του Τζάρτζανου με τις θέσεις της Γραμματικής στο κεφάλαιο των «Λόγιων Λέξεων». Με το κεφάλαιο αυτό ανοίγει η πόρτα του πλουτισμού της Δημοτικής με τον ελληνικό γλωσσικό θησαυρό που κατεβαίνει από τους αιώνες. Αυτή ήταν η πεποίθηση του Τζάρτζανου, που γίνεται τώρα βασική αρχή της Γραμματικής: να μη μέινει έξω από τη νεοελληνική μας γλώσσα καμιά λέξη που της είναι χρήσιμη. Έτσι φυλλομετρούμε στη Γραμματική ολόκληρες σελίδες, στις οποίες σε παράλληλες στήλες παρατίθενται λέξεις λαϊκές και λέξεις λόγιες. Παραδείγματα²⁶:

Λέμε:	κύμα, κυματίζω, κυματισμός (λαϊκές λέξεις),
αλλά λέμε και:	κυμαίνομαι, κύμανση, διακύμανση, προκυμαία, κυματοθραύστης (λόγιες λέξεις).
Λέμε:	άλογο, αλογάκι, αλογίσιος, αλογόμυγα, αλογοουρά κτλ. (λαϊκές λέξεις),
αλλά λέμε και:	ιππέας, ιππευτικός, ιππικό, ιπποδρόμιο, ιπποδρομίες, ιπποκόμος κτλ. (λόγιες λέξεις).
Λέμε:	μάτι, ματάκι, ματιά, ματιάζω, μάτιασμα, ματογυάλι, ματόκλαδο, ματόπονος, ματοτσίνερο κτλ. (λαϊκές λέξεις),
αλλά λέμε και:	οφθαλμός, οφθαλμία, οφθαλμικός, οφθαλμολογία, οφθαλμίατρος, διόφθαλμος κτλ. (λόγιες λέξεις).
Λέμε:	μύτη, μυτίτσα, μυτούλα, μυταράς, μυτίζω, ξεμυτίζω, μυτερός κτλ. (λαϊκές λέξεις),

26. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*, ΟΕΣΒ, Αθήνα, σ. 114 κ.ε.

- αλλά λέμε και: ρινικός, ρινόκερος, ριнологία, ωτορινολαρυγγολογία, ωτορινολαρυγγολόγος κτλ. (λόγιες λέξεις).
- Λέμε: αντί, αυτάκι, αυτιάς, αυτιάζομαι κτλ. (λαϊκές λέξεις),
αλλά λέμε και: ωτολόγος, ωτολογία, ωτασπίδες κτλ. (λόγιες λέξεις).
- Λέμε: ζεστός, ζέστη, ζεσταίνω, ζέσταμα, ζεστασιά,
ζεστούτσικος, ξαναζεσταμένος κτλ. (λαϊκές λέξεις),
αλλά λέμε και: θερμότητα, θερμοαστής, θερμάστρα, θερμαντικός,
θερμίδα, θερμόαιμος, θερμοκέφαλος, θερμοδυναμική,
θερμοκαυστήρας, θερμοκρασία, θερμόμετρο, θέρμη κτλ.
(λόγιες λέξεις).
- Λέμε: μπάλα, μπαλιά, μπαλάκι κτλ. (λαϊκές λέξεις),
αλλά λέμε και: σφαίρα, σφαιρίδιο, σφαιρικός, σφαιρικότητα,
σφαιροβόλος, σφαιροβολία, ημισφαίριο, άσφαιρος
κτλ. (λόγιες λέξεις).
- Λέμε: σκάλα, σκαλί, σκαλίτσα, σκαλοκέφαλο, σκαλοπάτι,
σκαλοπόδαρο, σκαλώνω, σκάλωμα, σκαλωσιά,
ανεμόσκαλα κτλ. (λαϊκές λέξεις),
αλλά λέμε και: κλίμακα, κλιμάκιο, κλιμακωτός, κλιμάκωση,
κλιμακώνω κτλ. (λόγιες λέξεις).

Έτσι και με τα συμφωνικά συμπλέγματα, θα μας πει η κρατική Γραμματική, τα διατηρούμε κι αυτά όπως μας παραδίνονται τόσο στις λόγιες όσο και στις λαϊκές λέξεις· έτσι λέμε από το ένα μέρος²⁷:

πτερό, πτερούγα, πτερωτός, πτερουγίζω, πτερούγισμα,
φταίω, φταίχτης, φταίξιμο (λαϊκές λέξεις· το αρχαίο πτ
σ' αυτές έχει γίνει φτ)·

όπως λέμε από το άλλο μέρος:

περίπτερο, άπτερος, πτέρυγα, πτεροφυΐα,
δίπτερος, πταίσμα, πταισματοδικείο, πτωχοκομείο,
πτώση, πτωτικός, έκπτωση, αλεξίπτωτο, λεπτός,
ανακαλύπτω, ανύποπτος, σκεπτικισμός, οπτικός,
οπτασία, παραλήπτης κτλ. (λόγιες λέξεις· σ' αυτές
το συμφωνικό σύμπλεγμα πτ διατηρείται).

27. *Νεοελληνική Γραμματική*, ό.π., σ. 84 κ.ε.

- Ακόμη λέμε: σκολειό, σκόλη, ξεσκολίζω, μοσκοβολώ, σκόνη, σκίζω, άσκημος κτλ. (λαϊκές λέξεις· το σχ σ' αυτές μεταβάλλεται σε σκ),
- αλλά λέμε επίσης: σχολείο, σχολή, σχολαστικός, σχολάρχης, σχολαρχείο, λέσχη, σχεδόν, σχετικός, υπόσχομαι, σχηματίζω, σχόλιο, υποσχετικό, Πάσχα, πρόσχαρος, μοσχάτο κτλ. (λόγιες λέξεις· σ' αυτές το συμφωνικό σύμπλεγμα σχ διατηρείται).
- Λέμε από τη μια: δαχτυλίδι, καρδιοχτύπι, αδράχτι, νυχτέρι, φυλαχτό, χταπόδι, λαχτάρα, σφαχτό, χτίζω, κράχτης, πεταχτός, τσουχτερός, φανταχτερός, δέχτηκα κτλ. (λαϊκές λέξεις· σ' αυτές το συμφωνικό σύμπλεγμα κτ έχει μετασχηματιστεί σε χτ),
- αλλά λέμε επίσης: ακτή, ακτοπλοϊκός, ανάκτορα, έκτακτος, έκταση, εκτείνω, έκταση, εκτείνω, εκτελώ, κτηνοτροφία, πληκτικός, πακτωλός, Οκτώβριος, Φιλοκτήτης (λόγιες λέξεις· σ' αυτές το συμφωνικό σύμπλεγμα κτ διατηρείται).
- Λέμε από τη μια: αγωνίστηκα, ακονίστηκα, διαδραματίστηκα, δοξάστηκα, κρεμάστηκα, μεταχειρίστηκα, πρήστηκα, σείστηκα, κουλουριάστηκα κτλ. (λαϊκές λέξεις· το αρχαίο σύμπλεγμα σθ μετασχηματίστηκε σε στ),
- αλλά λέμε επίσης: αισθάνομαι, συναίσθημα, ισθμός, μισθός, μισθωτής, μισθωτός, προσθαλάσσωση, προσθήκη, προσθέτω, Ευρυσθέας κτλ. (λόγιες λέξεις· το αρχαίο ελληνικό σύμπλεγμα σθ διατηρείται).
- Ακόμη λέμε: ακουμπώ, γαμπρός, θαμπώνω, κολυμπώ, κολυμπήθρα κτλ. (λαϊκές λέξεις· το σύμπλεγμα μβ μετασχηματίζεται σε μπ),
- όμως λέμε και: άμβωνας, βομβαρδίζω, διθύραμβος, εκατόμβη, εμβάδόν, έμβασμα, εμβατήριο, εμβολή, έμβολο, θρίαμβος, κολυμβητήριο, συμβιβάζω, συμβίωση, συμβόλαιο, συμβολή, τύμβος (τούμπα) κτλ. (λόγιες λέξεις στις οποίες το σύμπλεγμα μβ διατηρήθηκε).

Η αρχή αυτής της κρατικής Γραμματικής, η αρχή δηλαδή να αξιοποιεί όλο το λεξιλογικό πλούτο που φέρνει η παράδοση, λαϊκή και λόγια, τηρήθηκε και στα αχώριστα μόρια, λαϊκά και λόγια· τα δέχτηκε κι αυτά· υιοθέτησε τόσο τα

λαϊκά όσο και τα λόγια με μόνο κριτήριο τη χρήση· «usus fecit legem». Θα περιοριστώ στα λόγια. Εξάλλου αυτά έχουν σημασία για την περίπτωση μας. Δημιουργεί, λοιπόν, με τα λόγια αχώριστα μόρια πλήθος σύνθετες λέξεις αναγκαίες στον νεοελληνικό λόγο όχι μόνον στον καθημερινό αλλά και στον επιστημονικό, στον διοικητικό, στον θρησκευτικό²⁸ κτλ. Από το λόγιο αχώριστο μόριο *αρχι-*, π.χ., δημιουργεί τις λέξεις: *αρχίατρος, αρχιεπίσκοπος, αρχιερέας, αρχιμανδρίτης, αρχιληστής, αρχιτέκτονας, αρχιστράτηγος, αρχιμηχανικός* κτλ. Από το αχώριστο μόριο *αμφί-* (λόγιο κι αυτό) παράγει λέξεις όπως: *αμφίβιο, αμφίστομος, αμφιθέατρο, αμφίκυρτος, αμφίσφαιρο, αμφίρροπος, αμφιλεγόμενος, αμφιβολία, αμφιβάλλω, αμφιταλαντεύομαι κ.ο.κ.* Πλήθος αναγκαίες λέξεις παράγει και από τα αχώριστα μόρια *δυσ-* και *τηλε-*. Από το *δυσ-* παράγονται οι λέξεις: *δυσανάλογος, δυσάρεστος, δυσαρμονία, δυσοίωνος, δυσπεψία, δύσπιστος, δύστυχος, δύστροπος, δυσφημώ, δυσареστώ, δυστυχώ* κτλ. Από το *τηλε-* παίρνουμε τις λέξεις: *τηλέγραφος, τηλεόραση, τηλεπάθεια, τηλεσκόπιο, τηλεφωτογραφία, τηλεκπαίδευση, τηλεπιμόρφωση, τηλεέφωνο, τηλεφωνητής, τηλεφωνήτρια* κτλ.

Με το ίδιο πνεύμα δέχεται η Γραμματική κάθε λέξη λόγια ή αρχαιοελληνική από την οποία μπορεί να προκύψει λόγος λειτουργικός/χρηστικός. Διαβάζουμε στις σελίδες της πλήθος λέξεις σύνθετες με συνθετικά άλλες λέξεις αρχαίες και λόγιες. Έτσι ο λόγος, ο νεοελληνικός λόγος (επιστημονικός, δικανικός, πολιτικός, δημοσιογραφικός κτλ.), γίνεται πιο πλούσιος με λέξεις όπως²⁹:

ανάγω, διάγω, εξάγω, αγωγή, οπλιταγωγό κτλ. (κυριαρχεί το ρήμα *άγω*)·

ισχιαλγία, μυαλγία, κεφαλαλγία, νοσταλγία κτλ. (κυριαρχεί το *άλγος*)·

αλεξίκακος, αλεξικέραυνο, αλεξίπτωτο, αλεξίπτρο, αλεξίφωτο κτλ.
(κυριαρχεί το ρήμα *αλέξω* = εμποδίζω, φυλάγω)·

αρχαιοδιφης, γλωσσοδιφης, ιστοριοδιφης κτλ. (κυριαρχεί το ρήμα *διφώ* = ερευνώ)·

άνυδρος, ανυδρία, ενυδρείο, υδατάνθρακες κτλ. (κυριαρχεί το ουσιαστικό *ύδωρ*).

28. Νεοελληνική Γραμματική, ό.π., σ. 145 κ.ε.

29. Νεοελληνική Γραμματική, ό.π., σ. 171 κ.ε.

Αυτή, λοιπόν, η φιλοσοφία, αυτός ο τρόπος, με τον οποίο είναι χτισμένη η μεγάλη Γραμματική, είναι η φιλοσοφία και ο τρόπος του Τζάρτζανου, ο οποίος πιστεύει στη «Νεοδημοτική», όπως την αποκαλεί. Δηλαδή πιστεύει σε μια «κοινή γραφομένη με βάση την κοινή ομιλουμένη, δηλαδή τη γλώσσα την Αθηναϊκή, τη γλώσσα τη φυσική και την αβίαστη των οπωσδήποτε μορφωμένων όλων εν γένει των μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας μας, μια συγχρονισμένη, όπως λέει, δημοτική».

Γράφει στη μελέτη του *Δημοτική και Νεοδημοτική* (1935)³⁰ «Γενικώς, εφ' όσον κοινή είναι η προέλευσις της κοινής ομιλουμένης, η προφορική δηλαδή παράδοσις απ' τόνα μέρος και η λόγια παράδοσις απ' τ' άλλο, είναι φύσει αδύνατο να λείψουν οι διττές εμφανίσεις των λεκτικών στοιχείων στη μορφολογία των λέξεων, στο τυπικό τους, στο φθογγικό τους. Έχομε απ' τόνα μέρος στην κοινή ομιλουμένη

- δουλειά («έχω δουλειά») αλλά και δουλεία (στη νομική γλώσσα),
- έχομε θεωριά αλλά και θεωρία,
- μιλώ, μιλιά αλλά και συνομιλώ, ομιλία, ομιλητής,
- κοινωνιά (απ' τον παππά) αλλά και κοινωνία, συγκαινωνία, επικοινωνία,
- σκόλη («έχομε σκόλη σήμερα» = ανάπαυσι, διακοπή μαθημάτων ή εργασίας) αλλά και σχολή (εμπορική, ναυτική κλπ.),
- ζωγραφιά (όχι ζωγραφία) αλλά ελαιογραφία, δικογραφία κλπ.,
- (παλιάνθρωπος) παλιανθρωπιά αλλά φιλανθρωπία,
- στοιχειό ή στοιχειά (του σπιτιού) αλλά στοιχείο, τα στοιχεία (της κατηγορίας κλπ.),
- φτερό, φτωχός αλλά περίπτερο, πτώμα, πτυχίο κλπ.,
- δάσκαλος αλλά δημοδιδάσκαλος (και όχι: δημο-δάσκαλος),
- καιρός (= χρόνος, π.χ. «είναι πολύς καιρός που έφυγε») αλλά χρονόμετρο (και όχι: καιρόμετρο),
- νερό, νεροζούμι κλπ. αλλά υδρόμετρο, υδροπλάνο κλπ. (και όχι: νερόμετρο κλπ.),
- γιατρός, οδοντογιατρός, γιατρικό αλλά αρχίατρος, πτηνίατρος, ιατρείο,
- φταίω, φταιξίμο αλλά πταίσμα (στη δικαστική γλώσσα), πταισματοδικείο κλπ.
- χαλνώ, χάλασμα αλλά και διαφθείρω («αυτός το διαφθείρει το παιδί»), διαφθορά, ερείπιο,
- νοιώθω, έγνοια («δεν έχει καμιά έγνοια») αλλά και εννωώ, εννοούμαι, συν-εννοούμαι, έννοια («δεν έχει διόλου έννοια μουσικής»),

30. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Αρθρα και μελετήματα*, επιμ. Ν. Τζάρτζανου, εκδ. Κακουλίδη, Αθήνα χ.χ., σ. 45 κ.ε.

- παρατώ, παράτησα («τα παράτησε όλα κι έφυγε») αλλά απαιτώ, απαιτείται, παραιτούμαι, παραιτείται η κυβέρνηση (κι όχι: παραιτιέται), παραιτήσεις της κυβέρνησεως (και όχι: παράτηση της κυβέρνησης),
- βάζω («τον βάζει στη θέση του»), ανεβάζω, κατεβάζω αλλά προβιβάζω, συμβιβάζω,
- στέκομαι, αντιστέκομαι αλλά προϊσταμαι, ο προϊστάμενος, ο υφιστάμενος (και όχι: ο προστεκόμενος κλπ.),
- λαβαίνω, μεταλαβαίνω, καταλαβαίνω αλλά διαλαμβάνω («τι διαλαμβάνει;»), προκαταλαμβάνω, αντιλαμβάνομαι,
- αποχτώ αλλά κεκτημένα δικαιώματα, κεκτημένη ταχύτης (και όχι: αποκτημένα δικαιώματα κλπ.),
- κλείνω (ή κλειώ) την πόρτα αλλά τον αποκλείω (απ' τον διαγωνισμό), αποκλείονται «απ' τις εξετάσεις», (δεν) αποκλείεται (να το έμαθε) κλπ.,
- υποχρεώνομαι να (= αναγκάζομαι να) αλλά και υποχρεούμαι να (= έχω την υποχρέωση να),
- δικαιώνομαι, δικαιώθηκα (= αναγνώρισαν ότι έχω δίκαιο) αλλά και δικαιούμαι, δικαιούσαι, δικαιούται να (έχω το δικαίωμα να),
- άλογο, καβαλλάρης, καβαλλαρία αλλά και ιππέας, ιππικό,
- ούτε ο ένας ούτε ο άλλος αλλά και ουδέτερος στον πόλεμο κλπ.,
- μάτι αλλά οφθαλμός, οφθαλμίατρος, οφθαλμιατρείο κλπ.».

Το σημείωσα πιο πάνω/πριν, θα το επαναλάβω και τώρα. Έχει τη σημασία του. Δεν έχω καμιά αμφιβολία ότι ο Τριανταφυλλίδης και ο Τζάρτζανος είναι οι δυο στυλοβάτες της μεγάλης κρατικής Γραμματικής του 1941. Και όχι μόνον αυτό: από τα περιεχόμενά της συνάγεται ότι συνεργάστηκαν αρμονικά, έστω και αν διαφοροποιούνταν σε κάποια θέματα. Είχαν οι δυο αυτοί άνδρες πολλά κοινά. Και πρώτ' απ' όλα είχαν βαθιά γνώση και συνείδηση της γλώσσας και της γλωσσολογικής επιστήμης. Ήταν και οι δύο τόσο μοντέρνοι όσο ο πατέρας της νεότερης γλωσσολογίας Ferdinand de Saussure, κι ως μην είχαν μελετήσει το έργο του – και πώς να το μελετήσουν, αφού ήταν περίπου σύγχρονοί του· άλλωστε δεν είχαν γίνει γνωστές ακόμη οι νεότερες απόψεις του για τη γλώσσα, όπως δεν είχαν γίνει γνωστές και οι θέσεις των άλλων δομικών γλωσσολόγων, Ευρωπαίων και Αμερικανών.

Η γλωσσολογική ωριμότητα την οποία έδειξαν και οι δυο τους, αυτός ο γλωσσολογικός προσδιορισμός τους που τους έφερε πολλά σωτήρια βήματα πιο μπροστά από τους άλλους Έλληνες γλωσσολόγους της εποχής τους, είναι ανάγκη να συσχετιστεί με την υπευθυνότητα με την οποία και οι δύο αντίκρισαν το γλωσσικό ζήτημα: υπευθυνότητα απέναντι στην επιστήμη, στη γλώσσα, στην εκπαίδευση, στο έθνος. Ύστερα είχαν και οι δυο τους, πέρα από την ουσιαστική γνώση της γλώσσας και της επιστήμης, για την οποία έκανα

ήδη λόγο, είχαν ήδη βαθύτατη καλλιέργεια/παιδεία/ευαισθησία και ήθος. Γι' αυτό και στις τελικές τους αποφάσεις δεν επηρεάστηκαν από πάθη και σκοπιμότητες που κυριαρχούσαν στις αντιμαχόμενες παρατάξεις, όσο και αν πολεμήθηκαν και οι δύο τους και από «αντιπάλους» και από «φίλους». Είναι γνωστό, π.χ., με πόσο μένος και πόση ειρωνεία αντιμετώπισε ο Γιάννης Ψυχάρης τις συμβιβαστικές (και δικαιωμένες πια από τον χρόνο και την επιστήμη της γλωσσολογίας) θέσεις της ομάδας Τριανταφυλλίδη. Όπως είναι επίσης γνωστή η πολεμική που δέχτηκε η «Νεοδημοτική» του Τζάρτζανου, η λεγόμενη «μεικτή». Δεν είναι λίγοι εκείνοι που μιλούσαν για «μεικτούς καθαρευουσιάνους».

Ο χρόνος που κύλησε τους δικαίωσε και τους δύο. Και όχι μόνον αυτό: το γλωσσικό ζήτημα κατευθύνθηκε προς την ορθή του λύση, ενώ μέσα από την προβληματική, που αναπτύχθηκε εξαιτίας του, εκκολάφτηκαν στη χώρα μας νεωτερικές γλωσσολογικές θέσεις ομόλογες μ' εκείνες που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη και στην Αμερική.

Δεν είναι, συνεπώς, παράξενο ότι η επίσημη Γραμματική του 1941, που εκδόθηκε από κρατικό φορέα, τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, είναι περιγραφική και σύμφωνη με τις τελευταίες απόψεις της γλωσσολογίας. Αυτό σημαίνει ότι είναι ένα σύγχρονο έργο αγέραςτο, που κοιτάζει πάντα εμπρός με εσωτερικές δυναμικές οι οποίες το ανανεώνουν. Γι' αυτό και δεν παλαιώνει: είναι διαχρονικό· έχει υπερβεί το φράγμα της φθοράς, αφού σέβεται τις γλωσσολογικές δυναμικές της γλώσσας και του λαού. Από την άποψη αυτή η κρατική Γραμματική είναι πάντοτε παρούσα. Υπερβαίνει πάθη, προσωπικές αιμαχίες και συγκρούσεις και υπηρετεί τη γλωσσική πραγματικότητα, όπως διαμορφώθηκε διαχρονικά και όπως λειτουργεί συγχρονικά στο πλαίσιο του επικοινωνιακού της χαρακτήρα.

Μ' αυτό το πνεύμα του λειτουργικού, του επικοινωνιακού της ρόλου είδαν τη γλώσσα οι σύγχρονοι γλωσσολόγοι, κι ανάμεσά τους (βρίσκονται) ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ο Αχιλλέας Τζάρτζανος. Αυτό το πνεύμα τούς έφερε κοντά, κι αυτό έδρασε συμφιλιωτικά και λυτρωτικά, ώστε να υπερβούν την εποχή τους και τους εαυτούς τους και να αναζητήσουν και να βρουν τις λύσεις των γλωσσικών μας προβλημάτων.

Δεν είναι, λοιπόν, παράξενο ότι οι θέσεις που διατυπώνει ο Τζάρτζανος το 1934 είναι και θέσεις της μεγάλης κρατικής Γραμματικής του 1941, της Γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Τεκμηριώνεται, άλλωστε, αυτό από τον παραλληλισμό των θέσεων επίσημης Γραμματικής και Τζάρτζανου. Το είδαμε στις σελίδες που προηγήθηκαν. Είδαμε να ταυτίζονται οι γλωσσολογικές επιλογές/θέσεις Τζάρτζανου (*Δημοτική και Νεοδημοτική*) και Τριανταφυλλίδη (*Νεοελληνική Γραμματική*) αναφορικά: με τις λόγιες και λαϊκές λέξεις, με τα συμφωνικά συμπλέγματα, με τα αχώριστα μό-

ρια, με τα νεότερα σύνθετα από αρχαίες λέξεις. Θα το διαπιστώσουμε ακόμη μια φορά στις γραμμές που ακολουθούν μ' έναν καινούριο παραλληλισμό, ο οποίος, αυτή τη φορά, αναφέρεται στη μορφολογία του λόγου.

Γράφει ο Τζάρτζανος: «Οι ζωντανές και φυσικές γλώσσες όλες έχουν τις ανωμαλίες τους και τις δυσκολίες τους. Ανωμαλίες έχει π.χ. και η Γαλλική γλώσσα, ανωμαλίες έχει και η Γερμανική [...]. Θα ήταν θαύμα, η νέα Ελληνική γλώσσα, το πνευματικό καταστάλαγμα μιας εθνικής ιστορίας τριών χιλιάδων ετών, να είναι σε όλα απλή και ομοιόμορφη. Αλλά οι ανωμαλίες και οι δυσκολίες της γραμματικής μιας σύγχρονης γλώσσας τότε μόνον έχουν σημασία, τότε είναι αξιοκατάκριτες, όταν είναι αντίθετες προς τη γλωσσική πραγματικότητα. Αλλέως δεν είναι δυσκολίες. Όταν το παιδί του δημοτικού σχολείου διδάσκεται τάχα τη σύγχρονη εθνική του γλώσσα με μια γραμματική κι η γραμματική αυτή του λέει π.χ. πως πρέπει να σχηματίζει (ο ταμίας) του ταμίου, ενώ παντού στην κοινή ομιλουμένη ακούει να λένε του ταμιά, ή πως πρέπει να σχηματίζει το παιδίον, του παιδιού, ενώ πάλι στην κοινή ομιλουμένη ακούει να λένε το παιδί, του παιδιού, ή πως πρέπει να σχηματίζει (αγαπώ) αγαπώμεν ή (νικώ) νικώμεν κλπ., ενώ παντού στην κοινή ομιλουμένη ακούει να λένε αγαπούμε, νικούμε κλπ., τότε βέβαια η γραμματική αυτή είναι μια γραμματική με ανωμαλίες και δυσκολίες. Δε θα είναι όμως τέτοια και η γραμματική της σύγχρονης γλώσσας, που θα έχω ως βάσι την κοινή ομιλουμένη, όταν θα διδάσκη στο παιδί εκείνα που ακριβώς ακούει απ' τους ομογλώσσους του, οι οποίοι ακούν την κοινή ομιλουμένη, όταν θα του διδάσκη εκείνα που θα βλέπη και σε βιβλία, γραμμένα σύμφωνα μ' αυτή τη σύγχρονη κοινή ομιλουμένη.

Στο πέραςμα των αιώνων έγιναν μεταβολές στη γλώσσα και αναδημιουργίες, και σήμερα έχουμε ένα εντελώς νέο σε πολλά γραμματικό σύστημα»³¹.

Πάνω σ' αυτή την επιστημονική βάση, η οποία είναι απολύτως σύμφωνη (ας το ξαναπώ) με τις θέσεις της νεότερης γλωσσολογίας, θα οικοδομήσει ο Τζάρτζανος τις προτάσεις του για τη νέα γραμματική. Έτσι θα μας πει, σε αντίθεση με τους ψυχαριστές της εποχής του, ότι η Νεοελληνική Γραμματική πρέπει να συμπεριλάβει³²:

α) Τα ουδέτερα σε -ος: το έθνος, του έθνους, τα έθνη (και όχι τα έθνια, κατά τους ψυχαριστές), το στέλεχος, του στελέχους, τα στελέχη (όχι στελέχια), των στελεχών.

β) Τα ουδέτερα σε -μα, γεν. -ματος: το σύνταγμα, του συντάγματος κτλ. (και όχι του συνταγμάτου ή του γαλάτου, του αιμάτου, όπως δίδασκαν ορισμένοι ψυχαριστές).

31. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Άρθρα και μελετήματα*, ό.π., σ. 47 κ.ε.

32. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Άρθρα και μελετήματα*, ό.π., σ. 48 κ.ε.

γ) Τα ουδέτερα σε *-σιμο*, γεν. *-σίματος*: το πλύσιμο, του πλυσίματος (και όχι του πλύσιμου), το γράψιμο, του γραψίματος (και όχι του γράψιμου), τα γραψίματα, των γραψιμάτων (και όχι τα γράψιμα) κτλ.

δ) Τα ουδέτερα σε *-ας*, *-ως/-ος*: το κρέας, του κρέατος (και όχι το κρέατο, του κρέατου), το καθεστώς, του καθεστώτος (και όχι το καθεστώτο, του καθεστώτου), το γεγονός, του γεγονότος (και όχι το γεγονότο, του γεγονότου) κτλ.

ε) Τα ουδέτερα σε *-ον*, γεν. *-οντος* κτλ.: το προϊόν, του προϊόντος, το παρόν, του παρόντος, το μέλλον, του μέλλοντος, το συμφέρον, του συμφέροντος (και όχι το προϊόντο, του προϊόντου, το παρόντο, του παρόντου, το μέλλοντο, του μέλλοντου ή το μελλούμενο, του μελλούμενου, το συμφέροντο, του συμφέροντου ή το συμφέρο, του συμφέρου) κτλ.

στ) Τα αρχαιόκλιτα σε *-ος*, γεν. *-ου*: η σύγκλητος, της συγκλήτου, η διχοτόμος, της διχοτόμου, η διαγώνιος, της διαγωνίου, η σύνοδος, της συνόδου (και όχι η σύγκλητο, της σύγκλητος, η διχοτόμο, της διχοτόμος, η διαγώνιο, της διαγώνιος, η σύνοδο, της σύνοδος). Αναγνωρίζει ωστόσο ο Τζάρτζανος τους λαϊκούς τύπους: η Σάμο, της Σάμος, η Κόρθο, της Κόρθος (πότε θ' ανοίξουμε πανιά να κάτσω στο τιμόνι, να ιδώ της Κόρθος τα βουνά να μου διαβούν οι πόνοι) κ.ο.κ. Τους περιορίζει, όμως, στην ποίηση, χωρίς να τους γενικεύει. Γράφει μάλιστα σχετικά με την ποιητική γλώσσα: «Είναι μεγάλη πλάνη να νομίζουμε, όπως δυστυχώς πολλοί νομίζουν, ότι η γλώσσα της ποιήσεως, είτε των δημοτικών τραγουδιών είτε έργων λογοτεχνών ποιητών, όχι βέβαια καθαρευουσιάνων, μπορεί ή πρέπει να χρησιμεύει σε όλα ανεξαιρέτως ως πρότυπο για την κοινή γραφομένη μας γλώσσα»³³.

ζ) Τα αρχαιόκλιτα σε *-ις*: η τάξις, της τάξεως, η κυβερνήσις, της κυβερνήσεως, οι τάξεις, των τάξεων, οι κυβερνήσεις, των κυβερνήσεων (και όχι οι τάξεις, των ταξώνε, οι δύναμες, των δυναμώνε, οι κυβερνήσες, των κυβερνησώνε, όπως κάποιοι ακραίοι επίσης δίδασκαν).

η) Τα επίθετα σε *-ης*, *-ης*, *-ες*: αφελής, αφελούς, αυθάδης, αυθάδους, νομομαθής, νομομαθούς, γερμανομαθής, γερμανομαθούς (και όχι άφελος, αυθάδικος, νομόμαθος) κτλ. Δεν απορρίπτει, όμως, και εκείνα από τα σιγμόληκτα επίθετα αυτής της κατηγορίας που μετασχηματίστηκαν σε *-ος*: δύστυχος (δυστυχής), άτυχος (ατυχής), άμαθος (αμαθής). Τα αποδέχεται κι αυτά για τις ιδιαίτερες χρήσεις τους, όπως υπαγορεύει η γλωσσική πραγματικότητα. Άλλη σημασιολογική φόρτιση έχει, π.χ., κατά τις συνθήκες επικοινωνίας η λέξη *άμαθος* και άλλη η λέξη *αμαθής*. Λέω και γράφω: «Ο Βαγγέλης δεν ξέρει να δουλεύει, είναι άμαθος, σας λέω, από δουλειά». Σε καμιά περίπτωση

33. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Το γλωσσικό μας πρόβλημα*, Αθήνα 1934, σ. 42 κ.ε.

δεν μπορώ να αντικαταστήσω στην πιο πάνω περίοδο το επίθετο «άμαθος» με το επίθετο «αμαθής». Δεν λέγεται: «Ο Βαγγέλης είναι αμαθής από δουλειά». Λέγεται όμως: «Ο Βαγγέλης δεν γνωρίζει τίποτε, είναι αμαθής. Αλλά ένας αμαθής είναι προτιμότερος από έναν ημιμαθή». Το ένα επίθετο (άμαθος/αμάθητος) έχει να κάνει περισσότερο με την πείρα/άσκηση, το άλλο (αμαθής/ημιμαθής) αναφέρεται κυρίως στη γνώση³⁴.

θ) Όλες τις τάξεις των ρημάτων: και το αγαπώ, αγαπάς κτλ. αγαπιέμαι, αγαπιέσαι κτλ. και το κυνηγώ, κυνηγάς κτλ., κυνηγιέμαι, κυνηγιέσαι κτλ. και το ευχαριστώ, ευχαριστείς κτλ., ευχαριστιέμαι, καθώς και όλα τα άλλα, λαϊκά και λόγια, που σχηματίζονται σύμφωνα μ' αυτά, αλλά και τα αρχαϊκά ρήματα: παραιτούμαι, παραιτείσαι κτλ., εξαρτώμαι, εξαρτάσαι, εξαρτάται κτλ. Θα μας πει χαρακτηριστικά και σοφά: «Όταν τέλος πάντων, είτε ονόματα είναι είτε ρήματα, χωριστούν, όσα κατά έναν όμοιο τρόπο κλίνονται και σχηματίζονται, σε τάξεις χωριστές σύμφωνα με τη γλωσσική μας πραγματικότητα, σύμφωνα δηλαδή με τη χρήση της κοινής ομιλουμένης, τότε η γραμματική δεν μπορεί να πη κανείς πως δε θα είναι “διδάξιμη” για τον λόγο ότι δε θα παρουσιάξει την ομοιομορφία των τύπων που θέλουν να επιβάλουν οι παλαιοδημοτικισταί, ξεκινώντας από γλωσσολογικές θεωρίες αστήρικτες, από το γραφείο τους και όχι από τη ζωή»³⁵.

ι) Όλους τους τύπους των επιρρημάτων, φτάνει αυτοί να λειτουργούν στην κοινή ομιλουμένη. Κριτήριο θα είναι η χρήση τους («usus est norma loquendi») και όχι η λαϊκή ή λόγια μορφή τους ή προέλευσή τους. Κοντά στα λαϊκά ή λαϊκότερα καλά, κακά, έξοχα, ψυχρά κι ανάποδα, φτηνά, ακριβά κτλ., θα δεχτεί ο Τζάρτζανος και τα λόγια: ωρισμένως, ασφαλώς, προηγουμένως, λεπτομερώς, ειλικρινώς κτλ. Ιδού κάποιες πολύ συνηθισμένες χρήσεις τους: «Τυχαιώς βρέθηκα εκεί», «Δεν άκουσα τίποτε απολύτως», «Αναχωρεί ωρισμένως την Κυριακή», «Φωνάζει διαρκώς», «Πουλεί λιανικώς ή χονδρικώς» κτλ. Στην κοινή ομιλουμένη υπάρχουν, παρατηρεί, και οι δύο καταλήξεις -α και -ως/ώς, σε άλλα επιρρήματα η μία, σε άλλα η άλλη, σε μερικά μάλιστα επιρρήματα και οι δύο, με διαφορά όμως σημασίας:

Πουλεί ακριβά.

Θα έρθη στις εννέα ακριβώς.

Περάσαμε ευχάριστα.

Θα το κάμω αυτό ευχαρίστως³⁶

34. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Το γλωσσικό μας πρόβλημα*, ό.π., σ. 43 κ.ε.

35. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Άρθρα και μελετήματα*, ό.π., σ. 51.

36. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Το γλωσσικό μας πρόβλημα*, ό.π., σ. 45.

Αυτά γράφονταν το 1934 και ισχύουν και σήμερα, κι ας πέρασαν από τότε κοντά εβδομήντα χρόνια. Σήμερα δικαιώνεται ο Τζάρτζανος όσο ποτέ.

Υπάρχει, όμως, και συνέχεια. Το 1946 δημοσίευσε στο περιοδικό *Ελευσίνα* άρθρο με τίτλο «Ανάποδες γλωσσικές αντιλήψεις», το οποίο έχει κανείς την εντύπωση ότι απευθύνεται στους σημερινούς χρήστες του νεοελληνικού λόγου. Επιδίωξή του είναι να επισημάνει τη λειτουργία ορισμένων επιρρημάτων με διπλή μορφή και διπλή χρήση. Αυτά είναι τα ζεύγη *άμεσα και αμέσως, ευχάριστα και ευχαρίστως, σαν και ως*. Γράφει για τη χρήση τους ο Τζάρτζανος: «Από την άλλη, με λύπη του παρατηρεί κανείς ότι πολλοί από αυτούς που θέλουν να γράφουν στη δημοτική, ιδίως οι νεότεροι, γράφουν μια δημοτική “της κακής ώρας”, ή διότι δεν την έχουν χωνέψει ακόμα μέσα τους τη γλώσσα αυτή, ή διότι επηρεάζονται από διδάγματα παλαιών δημοτικιστών, που είχαν πέραση εδώ και πενήντα-εξήντα χρόνια, που τώρα όμως δεν τα παραδέχεται κανένας από όσους παρακολουθούν τη σύγχρονη γλωσσική επιστήμη. Έτσι π.χ. διαβάζουμε σε μια εφημερίδα: “Πρέπει να επέμβη *άμεσα* η δικαιοσύνη”. Και σ’ άλλη εφημερίδα διαβάζουμε: “Η απεργία είχε *σαν αποτέλεσμα* να διακοπή αμέσως ο φωτισμός”. Αλλά το *άμεσα*, ως επίρρημα, θα πη “κατά τρόπον άμεσον και όχι έμμεσον”, έχει δηλαδή το *άμεσα* αντίθετό του το *έμμεσα*, ενώ αυτός που έγραψε την παραπάνω φράσι ήθελε να πη “χωρίς αναβολή, αμέσως”. Το απέφυγε όμως το αθώο αυτό και πάγκοινο και δημοτικότατο *αμέσως*, που όλοι μας και όλα τα γκαρσόνια των καφενείων το μεταχειρίζονται κάθε ώρα και στιγμή, γιατί από κάποιον θα άκουσε ή κάπου θα διάβασε το ανόητο δίδαγμα, ότι τάχα όλα τα επιρρήματα σε -ως είναι καθαρευουσιάνικα και δεν πρέπει να τα χρησιμοποιούμε στη δημοτική. Αλλά ότι το δίδαγμα αυτό είναι άρδην εσφαλμένο, το δείχνουν π.χ. το *ευχάριστα και ευχαρίστως* (περάσαμε *ευχάριστα* – θα το κάμω *ευχαρίστως* [...]).

Και στην άλλη εκείνη φράσι, με το να λέμε “είχε *σαν αποτέλεσμα*” είναι σαν να λέμε ότι η απεργία δεν είχε πράγματι αποτέλεσμα τη διακοπή του φωτισμού, αλλά κάτι που έμοιαζε με ένα τέτοιο πράγμα. Αλλά κι αυτός που έγραψε τη φράσι αυτή, θα άκουσε φαίνεται ή διάβασε κάπου το ψεύτικο πάλι δίδαγμα ότι παντού και πάντοτε πρέπει να χρησιμοποιούμε το *σαν* και ποτέ το *ως*, γιατί τάχα τούτο είναι πάλι μόνο καθαρευουσιάνικο και όχι της δημοτικής, κι έτσι απέφυγε να γράψει, όπως θα ήταν σωστό: “Η απεργία είχε *ως αποτέλεσμα* κλπ.”. Ότι εδώ δεν έχει διόλου τη θέση του το *σαν*, το δείχνει και τούτο, ότι δηλαδή η φράσις αυτή μπορεί να διατυπωθή απλώς έτσι: “Η απεργία είχε αποτέλεσμα να διακοπή ο φωτισμός...”

Ας συμβουλευόμαστε λοιπόν περισσότερο το γλωσσικό τους αίσθημα αυτοί που θέλουν να γράφουν στη δημοτική και ας διαβάζουν έργα καλών δημοτικιστών»³⁷.

Αυτά παραγγέλλει ο Τζάρτζανος εδώ και αρκετές δεκαετίες για την ορθή χρήση των διπλόμορφων επιρρημάτων στον νεοελληνικό λόγο· αυτά είναι και σήμερα τα προβλήματά μας· αυτά θα καταγράψει και η κρατική Γραμματική στο κεφάλαιο των επιρρημάτων, όπου διαβάζουμε μεταξύ των άλλων ότι «μερικά επιρρήματα σε -ως έχουν διαφορετική σημασία από τα όμοιά τους σε -α:

το αγόρασες ακριβά	ακριβώς αυτό εννοούσα κι εγώ
περάσαμε στο ταξίδι έκτακτα	συνεδρίασαν εκτάκτως
	είχαν εκτάκτως μεγάλα κέρδη
περάσαμε ευχάριστα	δέχομαι ευχαρίστως την πρότασή σας

Το χρονικό επίρρημα *αμέσως* λέγεται μόνο έτσι, σε -ως, ενώ το τροπικό λέγεται *άμεσα* αλλά στην ανάγκη και *αμέσως*, αντίθετο του *έμμεσα* ή *εμμέσως*»³⁸.

Σχόλια δεν χρειάζονται: Αχιλλέας Τζάρτζανος και Γραμματική Μανόλη Τριανταφυλλίδη εκφράζουν τις ίδιες θέσεις αναφορικά με τα διπλόμορφα επιρρήματα, τις σημασιολογικές τους αποχρώσεις και τις χρήσεις τους. Αλλά η ταύτιση, θα μπορούσα να πω, θέσεων και απόψεων των δύο κορυφαίων μας γλωσσολόγων δεν αφορά μόνον τα επιρρήματα, αφορά, όπως διαπιστώσαμε, και άλλα κεφάλαια του νεοελληνικού λόγου. Στη Γραμματική Τριανταφυλλίδη συναντούμε κωδικευμένες τις περισσότερες από τις προτάσεις τις οποίες αναπτύσσει ο Τζάρτζανος στις εκτεταμένες μελέτες του *Το γλωσσικό μας πρόβλημα και Δημοτική και Νεοδημοτική*. Προτάσεις που απορρίπτονταν από τους ακραίους δημοτικιστές υιοθετούνται από την επιστημονική ομάδα των συνεργατών του Τριανταφυλλίδη. Υιοθετούνται έτσι, για να περιοριστώ στο μορφολογικό επίπεδο της Γραμματικής: τα ουδέτερα σε -ος, γεν. -ους (σ. 251), τα ουδέτερα σε -μα, γεν. -ματος (σ. 251), τα ουδέτερα σε -σιμο, γεν. -σίματος (σ. 252), τα ουδέτερα σε -ας, γεν. -ατος (σ. 252), τα ουδέτερα σε -ως/-ος, γεν. -ώτος/-ότος (σ. 252), τα ουδέτερα σε -ον, γεν. -οντος (σ. 256), τα αρχαιοκλίτα θηλυκά σε -ος, γεν. -ου (σ. 246), τα αρχαιοκλίτα σε -η, γεν. -εως (σ. 244), τα αρχαϊκά ρήματα (σ. 342). Τζάρτζανου δικαίωση είναι όλα αυτά.

Αλλά περισσότερο δικαιώθηκε ο Τζάρτζανος με τη γλωσσοεκπαιδευτική

37. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Άρθρα και μελετήματα*, ό.π., σ. 214-215.

38. *Νεοελληνική Γραμματική*, ό.π., σ. 381.

μεταρρύθμιση του 1976. Η Γραμματική που συντάχθηκε τότε, και που αναπροσάρμοσε στα γλωσσικά δεδομένα της εποχής τη μεγάλη κρατική Γραμματική του 1941, έκανε και άλλα ανοίγματα προς τη λόγια γλώσσα: υιοθέτησε τα σιγμόληκτα επίθετα σε -ης, -ης, -ες (συνεχής, επεικής), όπως υιοθέτησε και την αρχαϊκή κλίση της παθητικής φωνής των ρημάτων σε -ώμαι (εγγυώμαι, εξαρτώμαι, καταχρώμαι). Για να δικαιωθεί ακόμη μια φορά ο συννετός Τζάρτζανος, ο οποίος επίμονα ζητούσε να συμπεριληφθούν στη Νεοελληνική Γραμματική και αυτές οι κατηγορίες των επιθέτων και των ρημάτων.

Κι αυτές, φυσικά, είναι κάποιες από τις θέσεις και τις απόψεις του που περιέχονται στις γλωσσολογικές μελέτες του 1934 και 1935. Θα μπορούσε κανείς να παραθέσει και άλλες, δικαιωμένες κι εκείνες από το χρόνο και από τη μεγάλη κρατική Γραμματική του Μανόλη Τριανταφυλλίδη (1941). Ας μείνουμε όμως σ' αυτά. Βέβαια, κάποτε, σε ελάχιστες πάντως περιπτώσεις, οι θέσεις του δεν επαληθεύονται, όπως συνέβη π.χ. με τα αρχαιοκλίτα θηλυκά σε -η (-ις κατά τον Τζάρτζανο), όπως είναι «η δύναμη» (-ις), «η σκέψη» (-ις). Η πρότασή του ήταν να διατηρηθεί και η ορθογραφία τους η αρχική (σκέψις, δύναμις) και ο αρχαϊκός τύπος της γενικής σε -εως (σκέψεως, δυνάμεως), αποκλεισμένου του δημοτικότερου τύπου σε -ης (σκέψης, δυνάμης)³⁹. Δεν ήθελε την ενοποίηση με τα λαϊκότερα σε -η, γεν. -ης (νίκη, νίκης· ψυχή, ψυχής). Πρότεινε οι δύο τάξεις να διαχωρίζονται σαφώς η μία από την άλλη κλιτικά και ορθογραφικά. Η άποψή του αυτή δεν επικράτησε παρά εν μέρει. Πράγματι τα αρχαιοκλίτα θηλυκά σε -η αποτέλεσαν στην κρατική Γραμματική ξεχωριστή τάξη (σ. 244), όπως πίστευε, αλλά κλιτικά και ορθογραφικά, στον ενικό τουλάχιστον αριθμό, ενοποιήθηκαν με τα λαϊκότερα σε -η. Έτσι γράφουμε παντού -η και σχηματίζουμε τη γενική και στις δύο τάξεις κατά τον ίδιο τρόπο (της νίκης, της σκέψης), αν και παρέχεται διέξοδος και στην αρχαιοελληνική κατάληξη -εως με την αναγνώριση της διπλοτυπίας (της δύναμης και της δυνάμεως, της σκέψης και της σκέψεως).

Η πρότασή του, ωστόσο, δεν ήταν αυθαίρετη. Ξεκινούσε από την επιστημονική βάση ότι ορθό είναι ό,τι λέγεται και γράφεται στην κοινή ομιλουμένη («usus est norma loquendi»). Και σ' εκείνη τη γλωσσική μας περίοδο του άκρατου λογιотаτισμού η κατάληξη -εως στους αστικούς πληθυσμούς φαίνεται ότι ήταν η επικρατέστερη. Τουλάχιστον αυτό πίστευε ο Τζάρτζανος. Ήταν, άλλωστε, «δίκαιος και ίσιος σ' όλες του τες πράξεις», για να παραφράσω, μεταφέροντας στον ενικό αριθμό, τον λόγο του Καβάφη. Ήταν ελεύθερος άνθρωπος ο Τζάρτζανος, και ήταν θέμα συνέπειας γι' αυτόν να στηρίζει αυτά που πίστευε. Και πίστευε πως οδηγός μας στη σύνταξη της Νεοελλη-

39. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Αρθρα και μελετήματα*, ό.π., σ. 50.

νικής Γραμματικής και στη λύση του γλωσσικού προβλήματος δεν μπορεί να είναι άλλος από τη γλωσσική πραγματικότητα, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί και διαμορφώνεται στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Αυτή την πίστη του την ομολογεί όλο του το έργο και όλη του η ζωή. Υπάρχουν, ωστόσο, μέσα σ' αυτό κάποια χωρία που δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία· μιλούν απερίφραστα.

Γράφει στο *Γλωσσικό μας πρόβλημα*: «Κατ' αυτόν τέλος πάντων τον τρόπο θα προχωρήσει η γραμματική μας ως το τέλος, χωρίς να δίνει καμιά προσοχή και χωρίς να ενδιαφέρεται διόλου, αν ετούτο ή εκείνο προέρχεται απ' την προφορική, τη λαϊκή ή απ' τη σχολική, τη λόγια παράδοσι. Θα εξετάζει μόνο τι είναι σε χρήση στην κοινή ομιλουμένη γλώσσα, στη γλώσσα την όντως εθνική [...]. Θα κοιτάζει μονάχα, αν συμφωνεί με τον εαυτό της, δηλαδή με τη γραμματική της κοινής ομιλουμένης νέας Ελληνικής γλώσσας, και τίποτε περισσότερο»⁴⁰.

Δεν ξέρω τι θα είχαν να προσθέσουν σ' αυτές τις θέσεις ο Α. Μ. Halliday, ο Ν. Chomsky ή κάποιος άλλος σύγχρονος γλωσσολόγος. Είναι περίεργο ότι στον τόπο μας ο μιμητισμός και η ξενολατρία μάς θαμπώνουν τα μάτια και δεν βλέπουμε το δικό μας φως. Και ούτε είναι μόνον η παιδεία, η διαίσθηση και το γλωσσολογικό δαιμόνιο που οδηγούν σωστά τον Τζάρτζανο. Μαζί μ' αυτά –για τα οποία ουδείς, νομίζω, αμφιβάλλει– παρακολουθεί και μελετά/διερευνά την επιστημονική γνώση, και μάλιστα τη σύγχρονη επιστημονική γνώση. Γνωρίζει τη διεθνή βιβλιογραφία και συχνά παραλληλίζει τα ελληνικά γλωσσικά προβλήματα με τα αντίστοιχα άλλων χωρών (γερμανικά, γαλλικά κτλ.). Μια διερεύνηση του θέματος θα έδειχνε ότι ήταν ένας σύγχρονος γλωσσολόγος, με το σημασιολογικό περιεχόμενο που εμείς σήμερα δίνουμε στον όρο *σύγχρονος*. Και πάνω απ' όλα έχει ο ίδιος τη συνείδηση ότι είναι σύγχρονος. Η ελληνική και η διεθνής βιβλιογραφία δεν του είναι ξένες. Αυτό συνάγεται και από τις θέσεις που υποστηρίζει και από τον τρόπο με τον οποίο αξιολογεί τους αντιπάλους του. Γράφει: «Τέλος, αν αυτοί που φαντάζονται μια λύσι του γλωσσικού ζητήματος με “προοπτικές του μέλλοντος”, λάβαιναν τον κόπο να διαβάσουν, εκτός απ' το “Ταξίδι” και την “Απολογία” του Ψυχάρη, και κανένα σύγχρονο γλωσσολογικό σύγγραμμα, θα μάθαιναν πως “προοπτική του μέλλοντος” στη γλώσσα δεν υπάρχει, πως τα γλωσσικά φαινόμενα δεν είναι φυσικά φαινόμενα, για να επαναλαμβάνονται κατά τον ίδιο τρόπο στον αιώνα τον άπαντα, ωσπού ξη και υπάρχει μια γλώσσα»⁴¹.

Είναι σαφές ότι αυτός που μιλάει αισθάνεται επαρκώς επιστημονικά, ενώ, από την άλλη μεριά, γνωρίζει την ανεπάρκεια ορισμένων αντιπάλων του, τους οποίους και σαρκάζει.

40. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Το γλωσσικό μας πρόβλημα*, ό.π., σ. 43 κ.ε.

41. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Άρθρα και μελετήματα*, ό.π., σ. 56 κ.ε.

Εν πάση περιπτώσει ο Τζάρτζανος πιστεύει ότι οφείλουμε να ενεργοποιούμε όλο τον πλούτο της ελληνικής γλώσσας. «Η κοινή γραφομένη νέα Ελληνική γλώσσα, λέει, πρέπει να κανονίζεται σύμφωνα με την κοινή ομιλουμένη νέα Ελληνική, ήτοι σύμφωνα με τη γλώσσα που ομιλείται φυσικά και αβίαστα απ' τους οπωσδήποτε μορφωμένους κατά πρώτον λόγον κι απ' τους όχι εντελώς αμόρφωτους έπειτα στην πρωτεύουσα του Ελληνικού κράτους και στ' άλλα μεγάλα αστικά του κέντρα. Αυτή η γλώσσα και ως ομιλουμένη και ως γραφομένη πρέπει να διδάσκεται και στα σχολεία, αν πρόκειται τα Ελληνόπουλα να μαθαίνουν σ' αυτά μια όντως εθνική γλώσσα, με την οποία να μπορούν να συνεννοούνται εύκολα και σωστά σε κάθε περίστασι είτε γραπτώς είτε προφορικώς με κάθε ομοεθνή τους»⁴².

«Ας πάρουμε, γράφει στη μνημειώδη μελέτη του *Δημοτική και Νεοδημοτική*, ένα πρόσφατο παράδειγμα. Επινόηθηκε εδώ και 25 χρόνια περίπου το αεροπλάνο και χρειάστηκε να λάβουν και στη γλώσσα μας την έκφρασή τους αρκετοί όροι σχετικοί με την εφεύρεσι αυτή. Η λαϊκή γλώσσα μάς δίνει μόνο το “ανεβαίνει, κατεβαίνει, κάνει τούμπες το αεροπλάνο” κλπ. Η λογία παράδοσις όμως είν' εκείνη που κατέστησε δυνατό να έχουμε σήμερα τις λέξεις: αεροπλάνο, αερόπλοιο, αεροπόρος, αεροπορία, αεροπορικός, αντιαεροπορικός, αεροδρόμιο, απογειώνομαι, προσγειώνομαι, απογείωσις, προσγείωσις, αποθαλασσώνομαι, προσθαλασσώνομαι, αποθαλάσσωσις, προσθαλάσσωσις, σμήνος, σμηναγός, υποσμηναγός, επισμηναγός κλπ. κλπ. Και οι λέξεις αυτές, που στην αρχή δημιουργήθηκαν, για να εξυπηρετήσουν τις γλωσσικές ανάγκες ωρισμένης τάξεως ανθρώπων, αεροπορικών εταιρειών ή κρατικών υπηρεσιών, έχουν πια γίνει κτήμα της κοινής ομιλουμένης, είναι στα στόματα όλων μας»⁴³.

Είναι σημαντικό και πρέπει να το πούμε. Να πούμε ότι ο Αχιλλέας Τζάρτζανος στο πρώτο τρίτο του αιώνα μας αντικρίζει το γλωσσικό ζήτημα σωστά και διατυπώνει στα γραπτά του, τόσο γι' αυτό όσο και για τη γλώσσα, θέσεις που βρίσκονται στην πρωτοπορία της νεότερης γλωσσολογίας, κι ας μην έχουν γίνει γνωστές ακόμη οι απόψεις του μεγάλου Ελβετού γλωσσολόγου Ferdinand de Saussure, του πατέρα της νεότερης γλωσσολογίας.

Αυτά σημαίνουν ότι οι θέσεις του Τζάρτζανου για τη γλώσσα υπερβαίνουν τον φραγμό της παραδοσιακής γλωσσολογίας, η οποία κυριαρχεί κατά το πρώτο μισό του αιώνα μας, και ξεπερνούν την εποχή του. Είναι για την εποχή του θέσεις ανατρεπτικές. Ανατρέπουν και τις αντιλήψεις των καθαρειστών (Κόντος, Χατζιδάκις, Μιστριώτης και άλλοι), οι οποίοι ήθελαν

42. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Το γλωσσικό μας πρόβλημα*, ό.π., σ. 26.

43. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Άρθρα και μελετήματα*, ό.π., σ. 63.

να ρυθμίσουν τα επίπεδα του νεοελληνικού λόγου σύμφωνα με τα επίπεδα της αττικής διαλέκτου, και τις αντιλήψεις των ψυχαρικών, οι οποίοι επενέβαιναν στη γλώσσα προκειμένου να πετύχουν την πλήρη προσαρμογή του νεοελληνικού λόγου στα επίπεδα της λαϊκής γλώσσας, όπως τη μιλούσαν οι βαρκάρηδες και οι μανάβηδες ή όπως την κατασκεύαζε ο Ψυχάρης με τις επεμβάσεις/ρυθμίσεις του (παρθενός, ευτύς, σύβαση, έχταχτος κ.ο.κ.).

Έβλεπε μπροστά ο Τζάρτζανος, έβλεπε το σήμερα. Το κείμενο που ακολουθεί και που θα το υπέγραφαν οι μεγαλύτεροι γλωσσολόγοι του καιρού μας, μαρτυρεί του λόγου το αληθές. Γράφει στη μελέτη του *Το γλωσσικό μας πρόβλημα*:

«Η γραμματική δεν έχει, όπως πολλοί νομίζουν, προορισμό να θέτη νόμους για τη γλώσσα, να νομοθετή με τους κανόνες της και με τα παραδείγματά της, πώς πρέπει να μιλούμε και πώς πρέπει να γράφουμε. Η γραμματική είν' ένα βιβλίο, όπου καταγράφονται με ένα κάποιο πρακτικό σύστημα τα φαινόμενα της γλώσσας ενός λαού, ενός έθνους, της γλώσσας του, της κοινής ομιλουμένης και κοινής γραφομένης, της γλώσσας του της εθνικής. Στην έκθεση αυτή των φαινομένων της γλώσσας (φαινομένων φθογγικών, τυπικών, ετυμολογικών, συντακτικών) ο γραμματικογράφος δεν παίρνει, δεν δικαιούται να παίρνη στάση ανθρώπου, ο οποίος νομοθετικώς, να πούμε έτσι, κανονίζει, πώς πρέπει να μιλούμε και να γράφουμε, παρά χρεωστεί απλώς να παρουσιάξω πώς μιλούμε· πώς μιλούν οι οπωσδήποτε μορφωμένοι άνθρωποι του έθνους, που είναι οι φορείς της κοινής ομιλουμένης γλώσσας, της όντως εθνικής γλώσσας. Νομοθέτης στη γλώσσα δεν είναι ο οποιοσδήποτε σοφός ή άσοφος γραμματικογράφος, νομοθέτης στη γλώσσα είναι ο λαός, ο λαός των μεγάλων πολιτικών και πνευματικών κέντρων, ο λαός ο οπωσδήποτε μορφωμένος και οι λογοτέχνες του λαού αυτού, εφόσον, εννοείται, κι ετούτοι για οδηγό τους στη γλώσσα, που γράφουν, έχουν το κοινό γλωσσικό αίσθημα»⁴⁴.

Ακριβώς αυτά διδάσκει σήμερα η επιστήμη της γλωσσολογίας. Διδάσκει ότι η γραμματική είναι βιβλίο αναφοράς. Δεν μαθαίνουμε τη γλώσσα από τη γραμματική. Δεν χωράει η γλώσσα στη γραμματική. Η γλώσσα είναι απέραντη, πρωτεϊκή, πολύτροπη, πολύμορφη, πολυδύναμη, πολυκύμαντη, πολυδιάστατη. Πλάθεται από τις δυναμικές της ζωής και όχι από τη γραμματική. Η γραμματική αποτυπώνει τους νόμους της γλώσσας. Δείχνει την οργάνωσή της. Φανερώνει το σύστημά της. Η γραμματική μιλάει για τη γλώσσα, την περιγράφει. Δεν τη γεννάει. Όπως ο εκφωνητής ενός ποδοσφαιρικού αγώνα δεν μετέχει στον αγώνα, έτσι η γραμματική περιγράφει το γλωσσικό είναι και γίνεσθαι, χωρίς να μετέχει σ' αυτά.

44. Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Το γλωσσικό μας πρόβλημα*, ό.π., σ. 39.

Είναι, ωστόσο, αναγκαία, γιατί με τη γραμματική μπορεί να μη μαθαίνουμε τη γλώσσα, μαθαίνουμε, όμως, για τη γλώσσα. Εμβαθύνουμε σ' αυτήν. Αυτή είναι η αξία της. Δεν ρυθμίζει η γραμματική τη γλώσσα, δεν ρυθμίζει ο γλωσσολόγος τη γλώσσα. Η γλώσσα αυτορρυθμίζεται και πορεύεται, χωρίς να επηρεάζεται από τη βούληση κανενός.

Αυτά που σήμερα πρεσβεύει η γλωσσολογία για τη γλώσσα τα πρέσβευε από τότε ο Τζάρτζανος. Υπήρξε πρόδρομος και προφήτης. Επαληθεύεται σήμερα όσο κανένας άλλος. Ήταν έντιμος με την επιστήμη, με την εκπαίδευση και την παιδεία, με την πολιτική, με τη ζωή, με τους ανθρώπους, έντιμος με το έθνος του, τη χώρα του και τη γλώσσα της. Ακριβώς από αυτή τη χώρα, την απέραντη σε έκταση χρόνου, από τους παραπότερους και τα ποτάμια της πολιτισμικής της δημιουργίας ένιωθε αυτός ο προφήτης να κατεβαίνει και να χύνεται στην κοίτη του νεοελληνικού λόγου ένας ανεκτίμητος γλωσσικός θησαυρός. Ναι, λοιπόν, έλεγε αυτός ο Δάσκαλος του Γένους σ' αυτόν τον γλωσσικό μας θησαυρό στον αιώνα τον άπαντα και όπου γης λάλησε και λαλεί ελληνικό λαρύγγι. Ναι και στον αρχαίο, ναι και στον σημερινό. Πάντα, ωστόσο, με τον ίδιο όρο που υπαγορεύουν οι γλωσσικές και κοινωνικές αναγκαιότητες. Ναι, αλλά μέσα από τα επίπεδα του νεοελληνικού λόγου.

Στο άγιο τραπέζι της γλώσσας, θα μας έλεγε ο Τζάρτζανος, μόνον άφρονες και αμαθείς μπορούν να ασεβούν. Δεν είναι εύκολο να δημιουργήσεις μια λέξη και να τη φορτίσεις με το ανάλογο σημασιολογικό της φορτίο. Όπως τα κοχύλια του γιαλού πλάθονται από τον χρόνο και από το υγρό στοιχείο που αιώνες τα μαστορεύει, έτσι και οι λέξεις πλάθονται από τον χρόνο και από τους αγώνες του λαού· μέσα τους αντιβουίζει ολόκληρος ο ωκεανός της ιστορίας... Δεν είναι, λοιπόν, φρόνιμο αυτόν τον θησαυρό να τον αγνοήσουμε. Στους γνώριμους ήχους του ριζώνει η σκέψη μας, επενδύεται ο στοχασμός μας, χαράζει και χαράζεται η ψυχική και η κοινωνική ζωή μας, χρωματίζεται η φαντασία μας, εδράζεται η ενεργητικότητά μας, τροχίζεται η βούλησή μας, ελευθερώνεται ο κόσμος μας⁴⁵.

45. Χρ. Τσολάκης, «Η πρωταρχία της μητρικής γλώσσας και η γλωσσική παιδεία», στον τόμο *Από τα γράμματα στη γλώσσα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 144.